

Bildning som rörelser

— Samtal om bildningen i folkbildningen

Publicerad av Folkbildningsrådet

FÖRFATTARE: Erik Amnå, Eva Åström

OMSLAGSILLUSTRATION: Emma Hanquist

LAYOUT: Pasadena Studio

ISBN: 978-91-88692-95-5

www.folkbildningsradet.se

Förord

Det är oroliga tider, både inom folkbildningen och i samhället i stort. Globalisering, polarisering, digitalisering och individualisering skapar en fragmenterad och komplex värld att leva i. Den kompetens som en människa och samhällsvarelse behöver handlar i allt större utsträckning om att kunna förhålla sig till det okända, värdera information, vidga sina perspektiv och om att vara beredd att lära, lära om och förändras.

I det ljuset accentueras bildningens betydelse. Sedan länge är folkbildningen en av det svenska samhällets etablerade, rikstäckande institutioner för bildning. Folkbildningens beprövade erfarenheter av bildningsarbete ger värdefulla insikter i den samtida bildningsdebatten.

Rapporten *Bildning som rörelser – Samtal om bildningen i folkbildningen* återger erfarenheterna hos människor som är verksamma inom studieförbund och folkhögskolor. Här beskriver de hur de ser på bildning inom folkbildningen, hur bildning blir till och vilka värden som folkbildningens bildningsarbete bidrar med till individ och samhälle.

Rapporten har skrivits av Erik Amnå, professor emeritus i statskunskap vid Örebro universitet, och Eva Åström, utvärderingsansvarig på Folkbildningsrådet.

Vi hoppas att studieförbundens och folkhögskolornas bildningserfarenheter ska inspirera till att vårda och vidareutveckla bildningsarbetet i olika delar av det svenska samhället.

Stockholm i augusti 2025

Anna-Karin Lindblom

Generalsekreterare

Folkbildningsrådet

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	7
Prolog	9
1 Om bildning, folkbildning och den här studien	11
Om bildning-	11
Om folkbildning-	15
Om studien och rapporten	18
2 Vad är bildning inom folkbildningen?	21
Folkbildningens bildning bygger på egna och andras kunskaper	21
Folkbildningens bildning utvecklar förhållningssätt och attityder	23
Folkbildningens bildning är en förändringsprocess utan slut	25
Bildning jämfört med utbildning	27
3 Hur blir bildning till inom folkbildningen?	29
Platser där folk kan bilda sig	29
Bildande pedagogik	30
Förutsättningar för att bildning ska bli till	36
4 Vilka värden skapar folkbildningens bildning?	41
Sammanhållning, gemenskap och inkludering	
– tolerans, förståelse och empati	41
Demokratiskt deltagande och engagemang	
– sammanhang, delaktighet och egenmakt	43
Välbefinnande och samhällskompetens – identitet och självkänsla	45
5 Bildning som rörelser	47
I. Jaget i rörelse	47
II. Vetandet i rörelse	49
III. Tillvaron i rörelse	50
IV. Samhället i rörelse	52
Epilog	55

Sammanfattning

Folkbildningsrådet genomförde under 2023 och 2024 en studie för att undersöka folkbildningens bidrag till individers och samhällets bildning. Studien genomfördes genom ett antal fokusgruppsintervjuer med personer verksamma inom studieförbund och folkhögskolor.

Tre huvudfrågor ställdes:

- Vad är bildning inom folkbildningen?
- Hur blir bildning till inom folkbildningen?
- Vilka värden skapar folkbildningens bildning?

Folkbildningens bildning beskrivs av de intervjuade folkbildarna som en transformation av människan. En transformation som blir till genom att tillsammans med andra bearbeta och utveckla kunskaper, förhållningssätt och attityder.

Folkbildarna identifierar tre grundläggande bildningskomponenter:

- Bildning bygger på egna och andras *kunskaper*.
- Bildning utvecklar *förhållningssätt* och *attityder*.
- Bildning är en *förändringsprocess* utan slut.

Hur blir bildning då till? Vilka förutsättningar vill till för att folkbildningen ska kunna fungera bildande? Folkbildarnas svar handlar om mötesplatserna, om folkbildningens pedagogik, arbetssätt och frihetsgrader, och om deltagarnas och folkbildarnas öppenhet.

Folkbildarna talar vidare om bildning som ”en kvalitet”, någonting som i sig är värdefullt och som är värt att sträva efter. Men var ligger då detta värde? I intervjuerna beskriver folkbildarna de värden som just folkbildningens bildning bidrar till i samhället, och hur dessa vilar på bildningens värden för varje enskild människa:

- Bildning är en viktig byggsten i ett samhälle som strävar efter sammanhållning, gemenskap och inkludering, där individen känner förståelse, tolerans och empati.
- Bildning bidrar till ett samhälle som präglas av demokratiskt deltagande och engagemang, där individen ser sammanhang, känner delaktighet och stärker sin egenmakt.
- Bildning bidrar till välbefinnande och samhällskompetens och till en befolkning där individen har stark identitet och självkänsla.

Individ och samhälle hör ihop – det som bildningen gör med människorna gör den också med de samhällen som människorna formar.

Rapporten visar att det råder en betydande överensstämmelse mellan bildningsbegreppet som det används i den vetenskapliga diskussionen och inom samhällets bildande institutioner, som refereras i rapportens inledning, och som det används inom studieförbund och folkhögskolor. Den definition av bildningsbegreppet som utkristalliserar sig i folkbildarintervjuerna kan sammanfattas på följande sätt:

Bildningen i folkbildningen är rörelser för att utforska och tolka världen tillsammans med andra. I möten söker, prövar och utvecklar individen sådana värderingar, kunskaper, känslor, färdigheter och förhållningssätt hon behöver för att vara människa och samhällsmedborgare med värdighet och ansvar för sig själv, för andra och för det gemensamma bästa.

I den här studien ger folkbildarna inblickar i människors bildningsresor inom folkbildningen. Fokusgruppernas berättelser handlar om bildning som sätter liv i rörelse. Det är en sammanflätad personlig, kognitiv, praktisk, social och andlig rörelse där människor tillsammans och med olika sinnen utforskar jaget, vetandet, samhället och tillvaron i stort.

Prolog

Författaren Selma Lagerlöf var den första kvinnan som tilldelades Nobelpriset i litteratur (1909), och den första kvinnan som blev invald i Svenska Akademien (1914). Selma Lagerlöf hade livet igenom ett stort intresse för pedagogiska frågor och folkbildning. En av hennes mest kända och älskade böcker är *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, som ursprungligen skrevs som läsebok i svensk geografi för folkskolan.

I sin biografi över Selma Lagerlöf skriver författaren Anna-Karin Palm:

... hon gestaltar något som vi idag har ett oerhört stort behov av att närma oss och åter bli medvetna om, nämligen hur vi alla är förbundna med varandra och med den värld vi lever i. I Lagerlöfs universum finns kontakten bakåt, mot föregångarna; där är naturen ofta besjälad och måste mötas med respekt; där är kärleken en kraft som kan förflytta berg och bryta gamla mönster. Friheten är möjlig, tycks hon säga, men dess förverkligande kräver hårt arbete och en lika sträng blick på oss själva som på grannen. Och även om den värld hon skriver fram ibland är grym och hård, så finns där också ett hopp – i det faktum att vi människor är större än vi alltid förstår, rikare utrustade och ständigt stadda i förvandling.¹

När Palm sammanfattar andan i Lagerlöfs verk fångar hon också grunddragen i den stora ramberättelsen för landets bildnings- och folkbildningsarbete. Den bärs upp av ett humanistiskt ideal och en övertygelse om att vi människor hör samman med varandra – både i samtiden och med de som gått före oss – liksom med världen och den natur som vi lever i.

I den berättelsen är kärleken en frigörande kraft och friheten möjlig. Även under tider när världen känns osäker och otrygg och framtidstron är svag visar hon på ett hopp som utgår från människans natur men som övergår vårt förstånd. Hennes hoppfullhet tycks inte vila på någon förenklad utvecklingsoptimism, utan på en etiskt härledd människosyn och samhällssyn som säger att det *kan* gå bra *om* vi tar vara på våra enskilda och gemensamma

1 Palm, Anna-Karin (2019). *"Jag vill sätta världen i rörelse." En biografi över Selma Lagerlöf*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, sid. 637 f. Anna-Karin Palm är författare, kulturskribent och sedan 2023 ledamot i Svenska Akademien.

existentiella tillgångar. Folkrörelserna och deras bildningsarbete, som Lagerlöf själv också var så starkt engagerad i, kan ses som ett konkret exempel på hur dessa allmänna resurser kan tas tillvara.

I Palms läsning av Lagerlöf är dock hoppfullheten villkorad. I motsats till andra bildningsfilosofiers tonvikt vid det äventyrslystna, det individuella och människans överhöghet, betonar Lagerlöf mer den krävande villigheten till självkritisk omprövning och den känsla av samhörighet med tidigare, nuvarande och kommande generationer som driver bildningen framåt. Där suddas inte bara tidsgränser ut; även rumsliga gränser förflyttas för att också rymma en respekt för naturen.

1 Om bildning, folkbildning och den här studien

OM BILDNING

I flera hundra år har innebörden av bildning diskuterats. Utan förled som "folk-", "allmän-" eller "medborgar-" dras bildningsbegreppet fortfarande med en tyngande historisk association till bakåtsträvan, elitism och privilegier.² Det associeras exempelvis till adelspojknas bildningsresor i Europa och träning i vad som då ansågs vara viktiga färdigheter i fäktning, ridning, gymnastik och estetik. Det handlade om en synnerligen mångsidig men standardiserad och inte alltid individanpassad karaktärsdaning inför förestående och förutbestämda vuxenroller. Sverker Sörlin hävdar till exempel att ordet "bildning" är historiskt belastat med en hierarkisk och eurocentrisk kunskapssyn, med en favorisering av lättviktig konversationskunskap.³

Vad säger ordböckerna?

Svenska Akademiens ordlista (SAOL) definierar bildning som "breda kunskaper", medan Wikipedia talar om "den utveckling av personligheten och odling av själsliga förmågor och förhållningssätt som anses följa av högre studier och förkovran i viss litteratur". Nationalencyklopedin kontrasterar begreppet mot *utbildning*:

Medan utbildningens mål är en bestämd och begränsad yrkeskompetens, syftar bildning till en omvandling av hela människan. Utbildningen har enbart sina yttre måttstockar, under det att bildning måste sättas i samband med enskilda individer eller grupper och deras särskilda förutsättningar och önskemål.

2 Broady, Donald (2012). "Bildningstankens krumbukter. Några blad ur historien från 1970-tal till 2010-tal", i Burman, Anders & Sundgren, Per (red.), *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg: Daidalos.

3 Sörlin, Sverker (2019). *Till bildningens försvar – Den svåra konsten att veta tillsammans*. Stockholm: Natur & Kultur, sid. 14. Sverker Sörlin är författare och professor i miljöhistoria, samt förbundsordförande i Folkuniversitetet (ett av landets åtta studieförbund).

Temana i de lexikaliska definitionerna handlar om helhetssyn och (kunskaper som leder till) personliga omvandlingsprocesser.

Vad säger forskarna?

Det personliga växandet framhålls som en viktig aspekt även bland samtida forskare, vilka i allmänhet distanserar sig från äldre bildningsbegrepp som mest handlar om att överlämna ett fixerat bildningsarv till en yngre generation. Ett exempel är Sven-Eric Liedman som framhäver att bildning inte bara är att ta till sig fakta utan också innefattar att sätta in kunskaperna i ett större (även historiskt) sammanhang av ”ett oändligt äventyr”.⁴

Bernt Gustavsson knyter begreppet till individens utveckling och formering som människa och medborgare. Liksom Bengt Kristensson Uggla betraktar han bildningsprocessen som ett sätt att förstå och tolka olika, ibland motsägelsefulla perspektiv på världen.⁵ Den kritiska reflektionen och dess demokratiska betydelse i ett fortlöpande kunskapssökande är något som inte minst Åsa Wikforss framhåller.⁶ Vad bildningens samhällsrelevans och kollektiva karaktär kan betyda i ett mångkulturellt sammanhang problematiserar Sverker Sörlin när han preciserar sina fem aspekter på bildning: gemensam kunskap, omdömesbildning, samhällskänsla, kritiskt tänkande och en etisk miljö.⁷

Bildningens *gränsöverskridande eller gränslösa karaktär* betonas av flera forskare. Bildning äger rum när människor medvetet överträder gränser mellan skilda kunskapstraditioner, ämnen eller konstarter. I bildningen engageras också olika sinnen där många förmågor utvecklas utöver de kognitiva, som till exempel de sociala eller fysiska. Inte sällan sker bildning tillsammans med andra. Individerna gör sig hemmastadda i olika intellektuella och andliga miljöer, prövar olika tolkningar och kan genom ett kritiskt tänkande nå fram till en välgrundad hållning. Resultatet kan vara ett breddat synfält, en fördjupad insikt, utvecklade färdigheter, ett mer upplyst omdöme och en större empati för andra.

4 Liedman, Sven-Eric (2001). *Ett oändligt äventyr*. Stockholm: Bonniers. Sven-Eric Liedman är författare och professor i idé- och lärdomshistoria.

5 Gustavsson, Bernt (2003). *Bildning i vår tid. Om bildningens möjligheter och villkor i det moderna samhället*. Stockholm: Wahlström & Widstrand; Kristensson Uggla, Bengt (2014). *Gränspassager*. Stockholm: Santerus. Bernt Gustavsson är författare och professor emeritus i utbildning och demokrati samt pedagogisk filosofi. Bengt Kristensson Uggla är författare och professor i filosofi, kultur och företagsledning.

6 Wikforss, Åsa (2020). *Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender*. Stockholm: Fri Tanke. Åsa Wikforss är författare och professor i teoretisk filosofi, samt ledamot i Svenska Akademien.

7 Sörlin, Sverker (2019). *Till bildningens försvar – Den svåra konsten att veta tillsammans*. Stockholm: Natur & Kultur.

Forskarna tycks vara överens om att dessa komplexa, eviga bildningsprocesser skapar delvis oskattbara (men svårsmärkbara) tillgångar och förmågor hos individer och samhälle.

Även den senaste folkbildningsutredningens tolkning av forskningen betonar att bildning i flera avseenden handlar om motsatsen till skeenden i den samtida samhällsutvecklingen.⁸

Gemensamt för många definitioner av begreppet är att människan genom att lära sig mer, tänka efter, bearbeta det man lärt sig och göra det till sitt, kan utveckla sin karaktär och sin förmåga att tänka självständigt, fatta egna genomtänkta beslut och öka sin förståelse av omvärlden. Det handlar om personlig utveckling utan slutmål. Det är inget kunskapsmål som ska nås, ingen materiell framgång som eftersträvas. Det är att ständigt söka nya svar och nya frågor.

Det handlar kort sagt om att orientera sig för att kunna orientera sig. Genom att vara nyfiken, lära sig mer och söka djupare förståelse, blir man bättre på att förstå vad det är att vara människa, bättre på att förstå andra, samt se sina möjliga roller i samhället och upptäcka sin möjlighet att påverka omvärlden. Man blir aldrig färdigbildad eftersom det alltid finns mer att lära och fler insikter att vinna.⁹

Utredningen beskriver – precis som de refererade forskarna – bildningsprocessen som ett öppet och nyfiket resonerande. Mer eller mindre uttryckligt ställs bildningen därmed i skarp kontrast mot medvetna lögnar, propaganda, förkunnelse och fundamentalism.

Bildande samhällsinstitutioner

I det svenska samhället är det många institutioner som har uttalade bildningsambitioner. Huruvida de i praktiken gestaltar denna bildningssträvan i undervisning, forskning och samhällskommunikation är naturligtvis en empirisk fråga. Det ligger också i bildningens självkritiska natur att ifrågasätta hur mycket de proklamerade bildningsambitionererna egentligen präglar praktikerna.¹⁰

8 Folkbildningsutredningen (U 2022:01) hade i uppdrag att föreslå ändringar som skulle säkerställa en ändamålsenlig styrning, uppföljning och kontroll av statsbidraget till folkbildningen samtidigt som folkbildningen skulle ges de bästa förutsättningar att verka framöver. Utredningen presenterade sina överväganden och förslag i juni 2024, i SOU 2024:42, *Bildning, utbildning och delaktighet – folkbildningspolitik i en ny tid*.

9 SOU 2024:42, sid. 234.

10 Se till exempel Ekström, Anders (2006). Universiteten och samverkan: Från bildningsuppdrag till entreprenörskap? I *Tvårsnitt: Tidskrift för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning*, (4), 8–11. Strannegård, Lars (2021). *Kunskap som känns. En lovsång till att lära sig något nytt*. Stockholm: Mondial.

Under de senaste decenniernas utbildningsreformer har skolans bildningsuppdrag lyfts fram. Till exempel slog 1991 års Läroplanskommitté fast att skolans bildningsarbete handlar om att förmedla ett bildningsgods från äldre till yngre generationer. Men därutöver också nästan det motsatta, det vill säga att bildning även är:

...att åstadkomma något inte på förhand givet. Bildning är något människor gör med sig, ett aktivt företag, utbildandet av förmågor och omdöme som gör friheten möjlig.¹¹

Lgr 22, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*, håller fram skolan som kunskaps- och bildningsmiljö:

Skolan ska sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära. Skolan verkar i en omgivning med många kunskapskällor. Strävan ska vara att skapa de bästa samlade betingelserna för elevernas bildning, tänkande och kunskapsutveckling.¹²

Som en del i skolans bildningsuppdrag beskrivs att eleverna ska få uppleva olika uttryck för kunskaper:

En harmonisk utveckling och bildningsgång omfattar möjligheter att pröva, utforska, tillägna sig och gestalta olika kunskaper och erfarenheter. Förmåga till eget skapande hör till det som eleverna ska tillägna sig.¹³

Även universitet och högskolor lyfter gärna fram sina bildningssträvanden. I rapporten *Universitet och högskolor i förändring* fastslår till exempel Sveriges universitets- och högskoleförbund att:¹⁴

Universitet och högskolor bidrar till bildning. Genom bildning tränas kritiskt tänkande, självreflektion, problemlösning och förmågan att se saker från olika perspektiv. Att bilda innebär att ge individer kunskap och förmågor som kan hjälpa dem att både förstå och utveckla sig själva och sitt samhälle. Detta leder i sin tur till en ökad känsla av mening och sammanhang, en förbättrad livskvalitet samt förmåga till både omställning och motståndskraft.¹⁵

Utöver skolan, högskolan och andra utbildningsinstitutioner arbetar även offentliga och privata muséer, bibliotek och arkiv, civilsamhällesorganisationer, samt tidningar, radio, tv och andra medier med bildning. En del av dessa skapar i första hand förutsättningar för bildningsverksamhet i andras regi

¹¹ SOU 1992:94, sid. 49.

¹² Lgr22, sid. 10.

¹³ Lgr22, sid. 9.

¹⁴ Sveriges universitets- och högskoleförbund (2025). *Universitet och högskolor i förändring Sammanfattning av fyra projekt och åtta rapporter*. Expertgruppen för analys.

¹⁵ SUHF, sid. 7.

medan andra ägnar sig åt eget bildningsarbete. Folkbiblioteken har till exempel en mycket lång tradition av samverkan med olika medborgarsammanslutningar, med ett medborgarbildande syfte som också inryms i dess nutida demokratiska uppdrag.¹⁶ På liknande sätt inbegriper Sveriges Museers långsiktiga mål att ”lyfta museerna som institutioner för samlingar, kunskap och folkbildning”.¹⁷ Nyligen anknöt den parlamentariska public service-kommittén till (folk)bildning som en del av det kärnuppdrag som inte bara gäller Utbildningsradion utan varje public service-företag:

Public service har genom sin särskilda ställning en unik möjlighet att på olika sätt ge bildning till publiken. Med ett utbud präglad av folkbildningsambitioner för både barn, unga och vuxna kan public serviceföretagen bidra till att möta utmaningar som växande informationsklyftor, polarisering och faktaresistens. [...] Ett utbud präglad av folkbildningsambitioner som spänner över olika genrer och ämnen är även viktigt för att väcka människors nyfikenhet, öka deras kunskap och ge nya perspektiv.¹⁸

Så här långt kan vi alltså konstatera att det finns många mer eller mindre statsfinansierade bildningsverksamheter som kan räknas in bland bildningens institutioner, vid sidan av folkbildningen.

OM FOLKBILDNING

Vad menar vi då med folkbildning? I dag är det vanligt att sätta likhetstecken mellan folkbildning och den institutionaliserade och huvudsakligen statsbidragsfinansierade verksamhet som bedrivs inom studieförbund och folkhögskolor. Detta kan, som historikern Samuel Edquist påpekat, framstå som något motsägelsefullt:

Det är onekligen lite paradoxalt att det uppstått en tendens att likställa ”riktig” folkbildning som just *statsunderstödd* bildningsverksamhet bedriven genom en viss typ av organisationsformer, nämligen studieförbund och folkhögskolor.¹⁹

Frågan kan ställas om inte all bildning egentligen är folkbildning? Gäller inte all bildning folket? När folkbildningsorganisationerna presenterar sig hänvisar de till Nationalencyklopedins definition, där folkbildning sägs vara:

16 Olsson Dahlquist, Lisa (2019). *Folkbildning för delaktighet: en studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid*. Lund: Lunds universitet.

17 <https://sverigemuseer.se/om-sveriges-museer/>

18 SOU 2023:34, sid. 22.

19 Edquist, Samuel (2023). Folkbildning, historieskrivning och makt: några reflektioner. I Hedemark, Åse och Huvila, Isto (red.) *Bibliotek, bildning och läsning som arena och praktik*, sid. 114. Uppsala: Uppsala universitet.

Ett samlingsbegrepp för människors insikter och orientering på områden utanför deras egna specialiteter och yrkeskunskaper.²⁰

Men uppslagsverket menar också att ”folk” i folkbildningsbegreppet framför allt avser de befolkningsgrupper som inte fått del av högre utbildning. Därmed ges folkbildning en social markör. Den handlar om en kompensation till vuxna som saknar längre utbildning. I Wikipedia omfattar folkbildningen ett bildningsarbete som inte bara sker utanför skolan utan som dessutom definieras som demokratiskt och jämlikt. Här distanseras folkbildningen från paternalistiska och traditionella bildningsideal:

Syftet med folkbildning är att på ett demokratiskt och jämlikt sätt få medborgarna i samhället att ta till sig ny kunskap och nya värderingar genom exempelvis studiecirklar, bibliotek, konferenser och föreläsningar utanför den traditionella skolvärlden.

Svensk Ordbok utesluter barn och unga i sin definition och beskriver i stället folkbildningen som ”undervisning i bildande syfte med vuxen målgrupp”.

Det ligger bortom den här rapportens ambitioner att närmare definiera vilka verksamheter som ska eller bör inkluderas i folkbildningen. I rapporten ansluter vi till den numera allmänt etablerade definitionen. Med *folkbildning* avses här den verksamhet som genomförs av landets studieförbund och folkhögskolor.

Studieförbund och folkhögskolor

År 2024 fanns 156 folkhögskolor och 9 studieförbund i landet. Studieförbunden arrangerade studiecirklar och kulturverksamheter i landets alla kommuner och folkhögskolorna erbjöd långa kurser i samtliga regioner (153 kommuner). Folkbildningen är starkast representerad i de delar av landet där tillgången till annan, formell utbildning är svagast.

Samma år registrerades nästan 700 000 personer i studieförbundens studiecirklar och annan folkbildningsverksamhet, och nästan 54 000 personer deltog i folkhögskolans långa (allmänna och särskilda) kurser. Dessutom nåddes hundratusentals personer i hela landet av folkbildningens kulturprogram och andra kulturverksamheter.

Folkbildningen samlar deltagare ur alla samhällsgrupper, med olika bakgrund och i olika åldrar. Kvinnorna är i majoritet inom samtliga

²⁰ *Folkbildningens vägval och vilja. Om studieförbundens och folkhögskolornas roll och uppgifter i dagens och morgondagens samhälle* (2013). Stockholm: Folkbildningsförbundet, Rörelsefolkhögskolornas intresseorganisation, Sveriges Kommuner och Landsting samt Folkbildningsrådet, sid. 10.

verksamhetsformer. Medelåldern varierar, högst är den i studieförbundens studiecirklar och lägst i folkhögskolornas allmänna kurser. Relativt många deltagare är utrikes födda, med andelar som varierar från 21 procent i studiecirkelarna till 41 procent i de allmänna kurserna. Framför allt inom folkhögskolan har relativt många av deltagarna en funktionsnedsättning – 44 procent av deltagarna i allmän kurs och 17 procent av deltagarna i särskild kurs.²¹

Bildning inom folkbildningspolitiken

I målet för folkbildningspolitiken formulerar statsmakterna vad studieförbundens och folkhögskolornas folkbildning innebär och vad den syftar till:

Folkbildningen ska ge alla möjlighet att tillsammans med andra öka sin kunskap och bildning för personlig utveckling och delaktighet i samhället.²²

I denna målskrivning betonas att folkbildning ska erbjudas alla, ske tillsammans med andra, handla om kunskap och bildning samt att den syftar till både personlig utveckling och inkludering i samhället.

För att uppnå målet med folkbildningspolitiken finansierar staten verksamhet vid studieförbund och folkhögskolor via två folkbildningsanslag – ett anslag till studieförbunden och ett till folkhögskolorna. Hur statsanslagen ska användas, vad de ska syfta till, formulerar staten i fyra syften. Dessa säger att statens anslag ska användas för att:

- stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin
- bidra till att göra det möjligt för en ökad mångfald människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen
- bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället
- bidra till att bredda intresset för och öka delaktigheten i kulturlivet.²³

2024 års Folkbildningsutredning föreslog ett nytt övergripande mål med fyra delmål för folkbildningspolitiken. Förslaget innebär att man lösgör bildningen från sin nuvarande sammankoppling med utbildningsbegreppet:

Det nya övergripande målet för folkbildningspolitiken ska vara: höjd bildningsnivå, höjd utbildningsnivå och ökad delaktighet i samhället.²⁴

21 Folkbildningsrådet (2025) *Folkbildningens betydelse för samhället 2024. Folkbildningsrådets samlade bedömning.*

22 Prop. 2023/24:172.

23 SOU 2024:42, sid. 273.

24 SOU 2024:42, sid. 278.

Utredningen föreslår vidare att folkbildningsanslagen ska få ett (1) sammanhållet syfte:

Att säkerställa en långsiktig finansiering av folkbildningen i hela landet för att på så sätt främja det övergripande målet för folkbildningspolitiken.²⁵

När denna rapport slutförs sommaren 2025 har regeringen ännu inte aviserat några förändringar i folkbildningspolitiken utifrån utredningens förslag.

OM STUDIEN OCH RAPPORTEN

Bildningen i folkbildningen är ett märkvärdigt, men sällan empiriskt studerat ämne. När bildning kommit på tal i samhällsdebatten under de senaste fyrtio till femtio åren har det oftast gällt skolan. Inte ens inom folkbildningen har det förekommit någon särskilt omfattande diskussion om just *bildningen* i folkbildningen. Om ämnet berörts har det mest kretsat kring de idéhistoriska, renodlade idealtyperna eller om bildningsbegreppets pedagogiska ursprung. Bildning antas helt enkelt ske närhelst och varhelst ett studieförbund eller en folkhögskola arbetar. Sällan har bildningsdiskussionen direkt knutit an till den verksamhet som dagligdags sker inom studieförbund och folkhögskolor.

Den här studien undersöker precis denna bildningsvardag. Den handlar om bildning och bildningsarbete inom folkbildningen såsom folkbildarna själva ser på saken, och om hur bildningen visar sig i studieförbundens och folkhögskolornas praktik.

Frågeställningar och metod

I studien har vi bett pedagoger och andra verksamma inom folkhögskolor och studieförbund att utifrån tre huvudfrågor formulera sig kring bildningen i folkbildningen:

- Vad är bildning inom folkbildningen?
- Hur blir bildning till inom folkbildningen?
- Vilka värden skapar folkbildningens bildning?

Vi inbjöd ett antal folkhögskolor och samtliga studieförbund, förklarade studiens syften och bad om förslag på intervjupersoner.

Fyra fokusgrupper skapades. I dessa deltog lärare och kurs- eller ämnesansvariga från nio folkhögskolor och cirkelledare och verksamhetsutvecklare från åtta studieförbund. Med urvalet försökte vi fånga in erfarenheter från

25 SOU 2024:42, sid. 277.

olika delar av folkbildningsarbetet. Totalt medverkade 28 personer, som i det följande benämns ”folkbildarna”.

Folkbildarnas berättelser utgör stommen i rapporten. I kapitel 2 till 4 är det folkbildarnas röster som hörs, i skildringar av bildningen och bildningsarbetet i deras folkbildningsvardag. Ur datamaterialet har vi valt citat som konkretiserar och nyanserar både likheter och olikheter i samtalen, för att ge största möjliga rättvisa åt de varierade erfarenheter som kom fram under intervjuerna.

För att göra rättvisa åt folkbildarnas berättelser valde vi att använda oss av fokusgrupper som undersökningsmetod. Genom diskussioner i grupp kan olika attityder, erfarenheter och perspektiv fångas in, och tankar och känslor kan utforskas. Samspelet inom gruppen kan också ge värdefull information om gruppens gemensamma sociala normer men även om åsiktsskillnader. Utrymmet för att improvisera med följdfrågor är ytterligare en tillgång.²⁶

Till fokusgruppmetodens svagheter hör att det begränsade urvalet av intervjupersoner kan göra det svårt att generalisera. Inte alla studieförbund och folkhögskolor var representerade, och inte heller alla verksamheter eller alla personalgrupper. De resultat som presenteras i rapporten är giltiga för de personer som deltagit, det krävs däremot en viss försiktighet vid generaliseringar till hela folkbildningsfältet.

Intervjuerna var semistrukturerade och de frågeställningar som skulle belysas skickades till deltagarna i förväg. Intervjuerna varade i omkring två timmar. De spelades in, anonymiserades, transkriberades och analyserades.

Rapportens disposition

Rapportens disposition utgår från de tre huvudfrågor som ligger till grund för den empiriska datainsamlingen. Närmast följer därför ett kapitel som handlar om frågan om vad som är bildning inom folkbildningen (kapitel 2). Därefter belyses hur bildning blir till inom folkbildningen (kapitel 3). I det nästföljande kapitlet behandlas de värden som skapas genom folkbildningens bildning (kapitel 4). Avslutningsvis (kapitel 5) sammanfattas och undersöks det bildningsbegrepp som utkristalliserat sig i våra intervjuer.

26 Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik, Towns, Ann & Wängnerud, Lena (2024).

Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad, 6 upplagan. Stockholm: Norstedts.

2 Vad är bildning inom folkbildningen?

När folkbildarna samtalar om ordet bildning beskriver de till att börja med folkbildningens bildning i termer av *förändring* och *gemenskap*. Kanske mest fundamentalt är att bildningen anses innebära en transformation av människan. Transformationen – omformningen, omvandlingen, ombildningen – ser äger rum när hon tillsammans med andra bearbetar och utvecklar kunskaper, förhållningssätt och attityder.

När folkbildarna därefter mer konkret försöker beskriva vad folkbildningens bildning är, ringar de in tre grundläggande bildningskomponenter:

- Den bygger på egna och andras kunskaper.
- Den utvecklar förhållningssätt och attityder.
- Den är en förändringsprocess utan slut.

I detta kapitel tittar vi vidare på vad dessa tre komponenter kan innebära och innehålla.

FOLKBILDNINGENS BILDNING BYGGER PÅ EGNA OCH ANDRAS KUNSKAPER

All bildning förutsätter åtminstone ett visst mått av teoretisk kunskap – både egna och andras. Det är folkbildarna överens om.

Kunskap som både mål och medel

Till de bildningsprocesser som äger rum i studiecirklar och folkhögskolekurser hör den tankemässiga skolningen, de intellektuella utmaningar som deltagarna ställs inför, och de rationella, kognitiva processerna. För att tänka, undersöka och analysera behövs kunskaper. Som en av folkbildarna uttrycker sig:

Bildningen behöver bygga på ett visst mått av fakta, kunskaper för att inte bara famla omkring och prata runt saker.

I intervjuerna beskriver folkbildarna därför inte någon motsättning mellan kunskap och bildning, snarare handlar det om en växelverkan:

Men folk som är bildade har kunskap, formell kunskap. Med det menar jag att vi behöver båda delarna. Båda delarna är jätteviktiga för alla.

Kunskapen beskrivs som ett nödvändigt avstamp för förändring. Den står för den ”hårdare” bas som behövs för att det ska finnas något att bygga bildningsprocesserna på, inte minst för att ge perspektiv:

Kunskap är en viktig del av bildningen, för det är också det som gör att vi kan vidga våra perspektiv och dela med oss av våra tankar, för våra tankar kan begränsas när vi har en brist på kunskap och perspektiv.

Samtidigt markerar flera att det centrala i folkbildningen inte är kunskapsinnehållet i sig. Det handlar inte om att kunna så mycket som möjligt, eller om att viss kunskap är särskilt värdefull. Viktigare är vad du gör med det som du kan och vet. Bildningen är mer ett förhållningssätt till kunskapen.

I folkbildningens bildningsarbete fungerar kunskapen som utgångspunkt för att samtala, reflektera och analysera:

Och pratar man då med cirkelledarna, så tycker jag att många kommer på sig själva med att det blir någon typ av dubbelbildning i såna cirklar också. Att du lär dig ämnet du träffas kring, men att diskussionerna och det som uppstår i gruppen också är så bildande.

Kunskapen är individuell, den behöver var och en ha. Men inom folkbildningen bearbetas den tillsammans med andras kunskaper och i relation till omgivningen och samhället. Man byter kunskaper med varandra, som en försättning för att bildning ska uppstå:

Och i det är också någonting som jag tror är unikt för bildningen, att du kan träffas kring ett ämne som du lär dig kring, men att bildning också sker på en annan nivå när du pratar med andra i gruppen.

Sammantaget beskriver folkbildarna kunskapen både som ett mål och ett medel i bildningsprocesserna – men kanske i första hand som ett medel? Det är nödvändigt att du har den, men viktigare är vad du gör med den.

Kunskap från erfarenheter

Den kunskap som intervjupersonerna talar om kommer i minst lika stor utsträckning från andra deltagare som från böcker och annat studiematerial. Kunskapen sitter bokstavligt talat i rummet, och den utgår från erfarenheter:

Bildning är mer djupgående [än utbildning] och att du kan sätta det i relation till saker och ting, din kunskap, både i relation till dina egna erfarenheter, men också till andras erfarenheter ute i samhället, så att den är djupare.

Bildningsresan behöver vara gemensam, det är centralt. Var och ens kunskaper förändras och fördjupas i ljuset av andras livserfarenheter:

Den äldsta deltagaren är 85 och vår yngsta är 19. Och de får mötas och bara ha ett samtal om "Hur såg demokratin ut när du var ung? Vad var det du kämpade för? Vad är det för frågor jag tar för givet idag? Vad är det för rättigheter jag tar för givet idag?" Att man ser hur de här demokratiska frågorna har utvecklats över tid. Det hade man inte kunnat göra ifall man hade gått på komvux eller en vanlig gymnasieskola. Var hade du träffat 85-åringen då? Och var hade 85-åringen träffat 19-åringen?

Kunskaper och fakta som bearbetas tillsammans med andra, med olika erfarenheter och andra perspektiv, får nya innebörder. "Sanningar" som vi vant oss vid ges nya tolkningar när nya kunskaper fogas till sådant som vi vet eller tror oss veta sedan tidigare:

På folkhögskola så blir verkligheten ... den formar om kunskapsbegreppet också, för att diskutera politik eller nyheter eller till och med upplevelser av den svenska skogen med någon som kommer från Mongoliet eller Vietnam eller är uppväxt ute på landet i Gnosjö liksom, det är jättehärliga diskussioner och upplevelser. Då blir kunskapen något helt annat, av sig självt, kan jag känna.

Folkbildningens bildning är gemensam och utvecklas kollektivt. Den vilar på kunskaper, erfarenheter och insikter som människor delar och omformar tillsammans. Den förutsätter förmågan att både samtala och lyssna.

FOLKBILDNINGENS BILDNING UTVECKLAR FÖRHÅLLNINGSSÄTT OCH ATTITYDER

Folkbildningens bildning påverkar hur människor ser på sin omvärld och förhåller sig både till sig själva och andra.

Perspektiv och omprövning

Intervjupersonerna beskriver bildning som en förmåga att korsa gränser och foga ihop olika världar. Det är vad de kollektiva bildningsprocesserna leder fram till, i intervjuerna talar man om "vidvinkelsyn" och "perspektivskiften":

Vi är nio personer, men jag har mitt perspektiv. Jag har min blick. Jag har mina erfarenheter. Jag kan se det jag ser. Men tillsammans så ser vi nya blickar, alltså vi får en mycket djupare insikt och kunskap och bild på det vi pratar om eller diskuterar, eller ska lära oss om. Och det sättet att lära sig gör att jag lär mig att vara öppen för andra perspektiv.

Att skifta perspektiv innebär samtidigt att ompröva:

Men när har man lyckats med bildning, ja, alltså det är väl när de här perspektivskiftena sker, när insikten om att det jag har trott och tänkt är kanske inte den totala sanningen utan att jag måste omvärdera det här utifrån andra saker jag tagit in från andra deltagare i rummet.

Genom att sätta sig in i andras erfarenheter, tankesätt, kulturer och värderingar vänjer sig bildade människor vid att se sammanhang, och att betrakta sig själva utifrån, i olika sammanhang. Det är egentligen först i relation till andra människor och verkligheter som det är möjligt för en individ att se och förstå sig själv, anser folkbildarna, och det är först då som det är möjligt att förändras.

Förståelse, tolerans och empati

Folkbildningens bildning ger inte bara kunskap om andra, kanske viktigare är att den också bidrar till förståelse. Med vidare perspektiv är det möjligt att sätta sig in i andras situation, att tolka och förstå sin omvärld:

Jag tänker att bildning är det som ökar förståelsen för människor och världen. Det behöver inte vara ökat kunnande, utan det är ökad förståelse.

I det här sammanhanget är "igenkänning" ett nyckelord – bildning handlar om att identifiera sig med andra. Eller i alla fall om att kunna tolerera och respektera varandra. "Medkänsla" och "empati" är andra begrepp som flera kommer tillbaka till:

Bildade människor är mer toleranta därför att de ser fler perspektiv, att man är mer öppen mot andra, man förstår andra. Man får den här empatin som ni andra har pratat om också.

I de här delarna av samtalen är det dessutom många som återkommer till folkbildningens bildning som en motkraft till den polarisering och hatretorik som förekommer i många andra sammanhang. Sällan har väl folkbildningens bildningssträvanden varit lika ifrågasatta som i dag, resonerar man, och sällan har bildningen varit så nödvändig. Hat och bildning ses som motpoler, folkbildningens bildning står enligt folkbildarna för en människogemenskap som samhället behöver.

Kritisk medvetenhet

"Kritisk medvetenhet" är begrepp som återkommer i intervjuerna, som ett grundläggande förhållningssätt. Bildning innebär att använda sin kunskap, sitt intellekt och sina erfarenheter för att pröva och att ifrågasätta:

Vi tänker att vi behöver allihopa vara kritiskt ifrågasättande.

I grunden handlar det om ett förhållningssätt till omvärlden, men lika ofta innebär det att vara självkritisk och att rikta uppmärksamheten mot sig själv för att tänka om och ompröva sina egna sanningar och värderingar:

Det finns ett värde i att vara misstänksam mot sin egen förförståelse.

Bildningens sanningssökande kan på det sättet vara både mödosamt och smärtsamt. Den som är beredd att bilda sig behöver också vara beredd att öppna sig för andras sanningar och kritiska ifrågasättande:

Och sen blir det de konkreta exemplen när man ser hur en deltagare kan möta en annans frågor och osäkerhet, med sin faktakunskap kanske, men inte minst sitt förhållningssätt till den andra och till kanske ibland det som kan vara lite jobbigt, för det är inte så att det alltid är lätt eller positivt eller att de andras åsikter går i linje med de egna och så.

Bildning kan kosta på, det är inte bara enkelt att förändras. Och det arbete – den transformation – som bildningen innebär tar sig början inom var och en.

FOLKBILDNINGENS BILDNING ÄR EN FÖRÄNDRINGSPROCESS UTAN SLUT

Bildning är en förändringsprocess som äger rum utan fasta ramar, startpunkter eller i förväg uppsatta mål. Folkbildarna beskriver den snarast som en livsstil, ett sätt att möta tillvaron.

Individer förändras – tillsammans med andra

Folkbildningens bildning för med sig att människor förändras. Det är något som intervjupersonerna återkommer till. Den kunskap och de insikter som deltagarna utvecklar tillsammans med andra blir också en del av var och ens personlighet och självbild. Deltagarna kommer att ändra sina sätt att se på sig själva och förhålla sig till omvärlden:

Och att få in dem i typ år ett på gymnasiet, att se sig själv som att jag är bildbar, jag kan något, då handlar det om att se dem som är längre fram än dem och få lite förebilder och sen så ytterligare kunna se, jag kommer vara en del av det här samhället. Jag kommer inte bara vara en åskådare, jag kommer vara en del av det.

Ellen Keys klassiska definition av bildning är välkänd: ”Bildning är icke vad vi lärt utan vad vi hava kvar när vi glömt allt vi lärt.”²⁷ Och detta som då är bestående, menar folkbildarna, är att bildning faktiskt förändrar oss i grunden, som människor:

Det finns där i dig. Det sitter i ryggmärgen.

27 Ambjörnsson, Ronny (2012). *Ellen Key: en europeisk intellektuell*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, sid. 171.

För någon kan det handla om att omforma hela sitt jag. I intervjuerna ges flera exempel på hur deltagare beskrivit sin tid inom folkbildningen som en vändpunkt, då man fick en ny bild av sig själv.

Bildning är en personlig resa, men personen gör den tillsammans med andra. Återigen håller folkbildarna fram det gemensamma lärandet:

Men om jag ska enkelt säga, att det för mig blir folkbildning och bildning en möjlighet till att hitta mina egna färdigheter och kunskaper i relation med de andra, att tillsammans med andra jag har växt och de har växt med mig.

Den personliga förändring som bildningen kan innebära är svår, om inte omöjlig, att åstadkomma på egen hand.

En inställning och ett sätt att leva

Det finns mål och studieplaner för studiecirklar och folkhögskolekurser, men dessa är flexibla och kan förändras längs vägen beroende på vilka nya frågor som dyker upp och vilken riktning som samtalen och arbetet tar. Var man slutligen hamnar kan överraska – inte minst lärarna och cirkelledarna själva:

Det är bildning, att man på ett icke-formellt sätt förmedlar sina kunskaper, får möjligheter att fördjupa sig i sina insikter, erfarenheter, färdigheter, utan att veta var man landar. Man blir belönad och överraskad själv av det som händer i mötet mellan människorna varje gång.

Bildningsresan är i grunden gränslös, utan mål, ramar eller slutpunkt. Bildning är snarast en livsstil, enligt folkbildarna, ett nyfiket och öppet sätt att orientera sig i tillvaron. Utan startpunkt eller bestämt slut är den en inställning hos var och en som man bär med sig genom livet.

Det handlar om lära nytt, om bildning för livet. I intervjuerna beskrivs det här som en del i folkbildningens uppdrag – att deltagarna ska se sig själva som växande varelser, se att det i livet alltid finns mer att lära och ta till sig. Folkbildningen ger tillfällen till just detta lärande, men bildningen varken börjar eller slutar med folkbildningen, betonar man, det är någonting som pågår livet ut:

Och det är också, till skillnad från utbildning, så är det lärande utan en slutpunkt. Det är inte lärande som når till ett mål, utan det är det ständiga lärandet. Typ så.

Om man är och ser sig själv som en växande människa så blir det mesta i tillvaron till bildning:

Men möter man livet som... med lust att bli bildad, så blir man bildad av varje situation man stöter på, så att säga.

BILDNING JÄMFÖRT MED UTBILDNING

Ett sätt att sammanfatta frågan om folkbildningens bildning är att jämföra denna med annat lärande – inom skolans, högskolans eller arbetslivets mer nyttoinriktade utbildningar. I intervjuerna gör folkbildarna jämförelser mellan ”bildning” och ”utbildning”, i första hand för att visa vad folkbildningens bildning *inte* är:

- Utbildning är ett *individualistiskt* projekt.
- I utbildning finns en *lärare som lär ut*, och elever som *tar emot och lär in*.
- Utbildning ger *kunskaper för inlärning*, inte för reflektion eller handling.
- Utbildning har i *förväg fastställda kunskapsmål*.
- Utbildning är ofta mer eller mindre *obligatorisk*.

Bildning inom folkbildningen är någonting annat, menar folkbildarna. Den sker tillsammans med andra:

Allas ryggsäckar eller vad man nu har för kunskapsnivå i botten, eller sina erfarenheter, att det är när man tillsammans i en studiecirkel eller liknande träffas, det är ... då växer kunskapen tillsammans.

I bildningsprocesserna är allas kunskaper, inte bara lärarens, värdefulla:

Jag vet när jag började på folkhögskola direkt efter nian i stället för gymnasium, så var det första gången i en utbildningssituation där jag kände att jag räknades, att jag hade något att komma med.

Det är inte kunskapen i sig som är central, utan hur man förhåller sig till den:

Men jag tänker på, det är väldigt mycket reflektion det handlar om när vi bildar oss.

Bildningsprocesserna är flexibla och deltagarstyrda:

Det kan ha i princip samma innehåll, medan bildningen har ... är lite mer öppen om vart man är på väg, och det kan utifrån gruppen, utifrån vad som händer i klassrummet, vem och vad ... ja, det kan ta vägen åt lite andra håll.

Bildar sig gör man dessutom för att man vill – inte för att man måste:

Och det är fritt och frivilligt framför allt, så att man väljer själv.

3 Hur blir bildning till inom folkbildningen?

Hur gör man då, rent praktiskt? Vilka förutsättningar vill till för att folkbildningen ska kunna fungera bildande? Här talar folkbildarna om mötesplatserna, om folkbildningens pedagogik, arbetssätt och frihetsutrymme, och om deltagarnas och folkbildarnas öppenhet.

PLATSER DÄR FOLK KAN BILDA SIG

Folkbildning kan beskrivas som en infrastruktur. Studieförbund och folkhögskolor erbjuder mötesplatser – en särskild sorts sociala miljöer – där människor kan träffas, umgås och bildas tillsammans.

Mötesplatser där folk träffas

I människors vardag finns det inte alltid så många ställen att träffas, vid sidan av arbetsplatsen, som inte är hemma hos någon, inte är kommersiella, och som är öppna för alla. Platser där man kan umgås med främlingar och där det inte kostar (mycket) att delta:

... att de ekonomiska medlen finns för att kunna göra de här mötesplatserna som inkluderar olika typer av grupper. Och att man som individ i de mötesplatserna kanske kan få uppleva styrkan i att vara på en sån plats.

Studieförbund och folkhögskolor skapar fysiska och tillgängliga platser för bildning:

Ibland kan det vara det här att du lägger väldigt mycket förarbete, att du ska hitta det inkluderande, så att alla får en chans att vara med, och det kan vara att hitta rätt lokal, att hitta rätt tid, att vara ute i den lilla, lilla, lilla förorten, för att de flesta bor däromkring, även om det blir obekvämt för mig. Det kan vara att hitta ekonomiska förutsättningar. Det kan vara att fixa en hörslinga i lokalen. Kan alla med rullstol komma in?

Just detta ser folkbildarna som en av de allvarligaste konsekvenserna när folkbildningen minskar i volym – alla de vardagliga mötesplatser som går förlorade. Det är en större fråga än bara själva replokalen, klassrummet eller samlingssalen som försvinner, för vad händer med bildningen i ett samhälle där människor inte ens har möjlighet att umgås i samma rum?

Studieförbund och folkhögskolor bidrar till mötestillfällen även utanför de egna organisationerna:

Men det handlar otroligt mycket om att prata med våra föreningar och samarbetsorganisationer och de grupper som söker sig till oss och säger "vi vill lära oss det här", och sen hjälpa dem med det.

Folkbildningen fungerar som en nationell infrastruktur för många möten och den bildning som äger rum inom föreningslivet och kulturlivet. Det handlar dessutom inte bara om att erbjuda fysiska mötesplatser, utan överhuvudtaget om att stötta sammanhang där människor kan mötas och bildas:

Jag vill bara ge ett exempel, för jag satt på en filmvisning som inte var arrangerad av ett studieförbund häromdagen. Och sen så i publiken efteråt med ett samtal, så kom det direkt upp, att så här "men ska vi inte starta en studiecirkel om det här, vi måste prata om alternativa ekonomier." Och så blev det.

En särskild sorts sociala miljöer

För att bildning i folkbildningen ska bli till krävs inte bara fysiska tillfällen, utan dessutom platser som skapar förutsättningar för människor att samspe-
la med varandra.

Folkbildningens mötesplatser är inte vilka mötesplatser som helst. I intervjuerna talar man om "trygga rum", "välkomnande rum" – vänligt sinnade sociala miljöer som både fungerar som inramning till de bildningsprocesser som sker, och som i sig bidrar till bildningen. I intervjuerna ger man exempel från folkhögskolan:

Nu pratar jag ändå om tillvaron på folkhögskolan naturligtvis, men bildningen sker även utanför lektionstid, kanske ibland väldigt mycket just där, och den bildningen är minst lika spännande för den är i ännu högre grad deltagardriven eftersom då kanske det inte är vi som har ordnat vad som ska hända eller i alla fall har vi inte fyllt hela det programmet utan vi har skapat en förutsättning kanske.

Flera folkbildare berättar om hur folkhögskolorna fungerar som "minisam-
hällen" där själva miljöerna blir en del av bildningen:

Och här mycket tydligare än i andra skolformer så kan vi använda allt sådant här, det som även är negativt, som ett lärandematerial. Och det är en guldgruva, för att det betyder att ingenting som sker i klassrummet, på skolan eller på väg till skolan är tabu, och ingenting är dåligt material att knåda och göra kunskap av.

BILDANDE PEDAGOGIK

Folkbildningens arbetssätt beskrivs i intervjuerna som "bildningspedagogik", som "när in i bildningshjärtat hos människor" och som i grunden handlar om

att öppna upp ”kollektiva ytor för transformation”. Oavsett om vi talar om studiecirklar i keramik eller språk, eller om folkhögskolekurser i matematik eller svenska från dag ett, så finns i grunden arbetssätt som syftar till utveckling, förändring och gemensamt växande. I förlängningen till bildning.

Utifrån deltagarna – varje deltagare

Utgångspunkten är enkel. I grunden handlar folkbildning om att lyssna på deltagarna. Bildningsprocesserna startar i deltagarnas intressen och behov och i de erfarenheter som de har med sig, snarare än i kursplaner och studieplaner:

Alltså, om man har ett vitt bildningsbegrepp, kan man så att säga ta de kunskaper och erfarenheter som de tar in mycket, mycket mera på allvar än om man sätter sig och har ett klassrum. Där det kommer in en grupp som är som en tom bägare som ska fyllas med formaliserad kunskap.

Att bejaka deltagarnas nyfikenhet och ta vara på deras vilja att lära beskrivs både som en förutsättning för bildning och ett sätt att visa dem respekt. Deltagarna söker sig till folkbildningen av egen vilja och utifrån ett personligt kunskapsintresse, och det är ett förtroende som folkbildningen behöver svara upp mot:

Då gäller det att verkligen vara lyhörd och ta vara på det intresset och skapa någonting av det åt de människorna som har visat ett intresse. För det ... Att man väcker en fråga, att man ställer en fråga, alltså finns det någon plats, finns det någon tanke, kan vi göra det här ... Det är ett förtroende, ett intresse, en nyfikenhet som människor kommer med till oss, som vi ska förvalta på bästa sätt.

Pedagogiken utgår från varje deltagares individuella behov och förutsättningar och vilar på ett jämlikt samspel, både deltagarna emellan och mellan deltagarna och lärarna eller cirkelledarna. Det är ett lärande där man ger och tar under demokratiska former. Ingen är ett tomt blad som ska fyllas, alla har kapacitet att bidra och allas röster behöver bli lyssnade på:

Där försöker vi fånga dem och visa, vem är du, och det är viktigt att du är du. Och det är viktigt att du är här, som vi säger. Och ditt perspektiv, dina upplevelser är extremt viktiga.

Maktskillnader finns givetvis, men arbetssätten beskrivs som icke-hierarkiska. För det mesta brukar grupperna vara bra på att ge och ta, åtminstone efter att de varit i gång ett tag. Samtidigt har människor olika förutsättningar att medverka:

Många av våra deltagare kanske inte vågar stå framme och prata eller räcka upp handen eller törs inte lämna in uppgifter. Det är en vanlig grej, och ofta kan jag känna att det handlar så här om att, om jag inte tycker att jag själv är viktig, om jag inte tycker att jag själv är speciell, då tycker jag inte att jag är värd att lyssna på och då tycker jag inte att det jag skriver är värt att läsas heller.

Läraren eller ledaren behöver ha ett holistiskt förhållningssätt till deltagarna, ta hänsyn till var och ens förkunskaper och erfarenheter och ibland också deltagarnas livssituation, för att skapa förutsättningar för en jämlik bildningssituation som fungerar för alla:

Och det innebär att det holistiska förhållningssättet och det intersektionella förhållningssättet som vi jobbar väldigt mycket med, där vi ser hela människan, tanke, känsla, kropp och får dem att titta bakåt, titta framåt, vara i nuet, på alla sätt jobba triangulerat nästan så här.

För någon kan bildningsprocessen handla om att bygga en helt ny grund av självkänsla och tillit, när den tidigare grunden är alltför fördärvad.

Gränsöverskridande samtal – att möta det främmande

Studieförbund och folkhögskolor når människor från hela samhället, i olika åldrar, av olika kön, i olika delar av landet och med olika bakgrund. I studiecirklar och folkhögskolekurser möter deltagarna ofta nya människor som man kanske inte skulle valt att umgås med i andra sammanhang. Så ser det ofta ut i folkhögskolans långa kurser:

Deltagare träffar människor som de aldrig skulle ha gjort annars och får umgås med dem varje dag under tre års tid, eller kortare tid för vissa. Men att man hela tiden får träffa de här och till slut lära känna dem, och också ser dem som människor.

På så sätt innebär folkbildningens bildningsprocesser en övning i att möta det främmande:

Dels är det de "misslyckade" pojkarna som inte klarade skolan, och som ofta kanske har, som jag upplever det, ganska ofta en ganska nationalistisk idébas. Och sen är det de grupper med invandrare som inte... som har kommit, som inte har fixat skolan. Eller som inte har haft möjlighet. Hos oss möts de hela tiden. Det finns hur många konstiga exempel som helst där man har en klass där två stycken har gått på koranskola i Somalia, och en annan är sån här hbtq-aktivist. Och de sitter i samma klassrum. Man har matte då, men man har också något annat.

I förlängningen behöver den som deltar även försöka förstå, respektera och någonstans också känna igen sig själv i det främmande. I sina bästa stunder innebär folkbildningens bildning att bygga broar mellan olikheter och olika slags tänkande:

Du får vara vem som helst i din tro, i dina värderingar – så länge du inte skadar andra; så länge du med respekt kan diskutera.

Hur vet man då när bildning har åstadkommits? Hur vet man när läraren, deltagarna och gruppen har lyckats? Folkbildarna ger exempel på hur det går att få syn på att bildningsprocessen pågår:

Man ser det på samtalets tillvägagångssätt, att här, här har vi en bildningsprocess som har börjat växa och som mår bra, att deltagarna inte bara säger saker utan att de också kan möta de andras perspektiv under samtalets gång.

Konkret kan det handla om att deltagarna interagerar med varandra på nya sätt, eller att de visar en ny förmåga att möta en annan deltagare i rummet, eller att de bara sitter tillsammans på ett annat sätt än vad de gjorde tidigare:

Det är en sorts mognadsprocess i den här bildningen som jag tycker är väldigt spännande och ganska påtaglig, i rummet.

Förbindelser i trygga rum

I intervjuerna återkommer folkbildarna till formerna för folkbildningens möten och samtal, till hur avgörande samtalsklimatet är. Alltså *hur* man umgås och pratar med varandra:

Men som pedagog så är det nästan din huvuduppgift, åtminstone i början av årskursen så att säga, att få ihop den där gruppen att känna, att våga.

Många talar om folkbildningspedagogiken som relationell. Goda relationer och en tillåtande atmosfär ger i sin tur trygghet som gör det möjligt för engagemang och ansvar att växa fram i gruppen, för gruppen och mellan deltagarna:

Och då tänker jag att nyckeln på något vis är att det är en skicklig och lyssnande framför allt pedagog, som skapar den här tryggheten och tilliten, en tillåtande atmosfär med förmåga att locka fram de här tankarna och reflektionerna och känslorna och engagemanget hos alla i gruppen. Och i förlängningen också då lockar dem till att göra likaledes mot varandra, på något sätt.

Just trygghet och tillit är nyckelvärden. I bildningsarbetet gäller det att etablera ett samtalsklimat där deltagarna är trygga att uttrycka sina åsikter, dela med sig av sina perspektiv och att ta till sig av andras:

Men som cirkelledare så får man vara där och säkerställa att alla vågar ha roligt, och vågar sig några kliv extra utanför sina trygga cirklar och kommer vidare.

I den typen av rum är ingen rädd för att föra samtal även om man vet att man kommer att kunna bli utmanad. Det är man redo för:

Det här är ett lovligt ställe att tala om sådant som man inte talar med andra om, eller lovligt att tala om sådant som man inte talar med andra om. Det är ett frirum på något sätt.

I folkbildningens blandade grupper, och med den starka betoningen av deltagarinflytande, ställs de sociala relationerna och tilliten kanske mer på prov än på andra håll. Här är det vanligt att utmanas:

I och med att vi har den friheten vi har så gör det också att innehållet i våra kurser formas utav våra deltagare. Så vi har fått öva mycket mer på det, att kunna hantera olika konflikter i klassrummet.

Alla grupper är inte alltid välfungerande och harmoniska, folkbildarna beskriver hur det ibland kan spåra ur ordentligt:

Och sen har vi också haft, alltså jag har haft inbördeskrig i mina grupper ibland, och då har det kanske varit många människor från blandade kulturer som har haft med sig helt olika värderingar in i rummet om vad man ska uppnå och tankar om varför man är där.

Att det då finns goda relationer och förtroende inom gruppen gör det möjligt att ändå kunna samtala och komma vidare, trots olikheterna och ibland motsättningarna. Det ställer höga krav på lärarna och ledarna. En folkbildare behöver kunna skapa lugn, menar man i intervjuerna, för att ge trygghet och arbetsro åt andra:

Det måste alltid vara en positiv atmosfär när man kommer till våra studiecirklar. Det är det viktigaste, för annars kan vi inte lära oss något.

Det är svårt att åstadkomma bildning i konflikt. Stress och bildning hör inte ihop, rädda eller arga människor är inte öppna för bildning.

Många sinnen i bruk

I intervjuerna återkommer *samtalet* som en grund i studieförbundens och folkhögskolornas bildande processer. Bildning uppstår när man talar med varandra, ofta med läromedel eller andra studiematerial som utgångspunkt.

Men bildning sker också på andra, kreativa sätt. Det är en fråga om pedagogik, idéer om hur lärande underlättas när olika sinnen tas i bruk i kreativa sammanhang:

Inte minst estetiska verksamheter öppnar upp våra sinnen.

I intervjuerna ges många exempel:

Jag låter också andra röster än gruppdeltagarnas komma till tals, eftersom att jag citerar tidningsartiklar eller när vi läser böcker tillsammans. Eller poesin är också väldigt användbar i de här sammanhangen för att den har en egen ingång i människans själ.

Skönlitteratur kan ge ingångar till det samhälle som deltagarna lever i:

I dag hade jag en idé för att vi skulle göra en romananalys av *De kommer att drunkna i sina mödrars tårar* av Johannes Anyuru. Vi följde inte mallen en sekund, utan kom rakt in i ... Deltagarna hade påbörjat samtalet. Vad var det här för roman? Vad var det som hände? Hur kunde det ske? Och vad händer i Sverige i dag? Och Tidöavtalet? Och samhället? Och Sverige-fiender, och ... De hade så mycket egna erfarenheter och blickar på vad texten sa som de delade med sig med varandra.

Litteratur hör också ihop med språk och språkfärdigheter:

Och det kan vara alltifrån nybörjare, "jag har aldrig läst en bok förut, men vill prova på det", till de som vill använda sig av studiecirkel för att utvecklas, för att de jobbar med litteratur. De kan vara lärare eller ja, vill bli bättre på sitt jobb, och så. Så det är allt från nybörjare till akademisk nivå. Men det finns alltid med. Sen är det också mycket integrationsprojekt, eftersom litteratur hör ihop med språk.

Det kan vara avslappnande att kommunicera ordlöst:

Om man tittar på just de här cirkelarna i studiecirkelform så, där har jag mest jobbat då med musik och, eller koreografi och dans, och så. Det är inte så teoretiserande, och det är egentligen inga ... ganska lite utrymme för konflikt. Och det kan också vara väldigt härligt att kunna samlas lite ordlöst och göra saker tillsammans och känna glädje.

Kultur och kulturutövande kan göra det enklare för människor att samspela:

Ja, jag tänkte att personer som kanske inte skulle söka sig till ett studiecirkelsammanhang annars, att man är introvert kanske eller man har kanske diagnos på något spektrum eller så. Man skulle kunna tänka sig att då vill man inte riktigt in i den här världen, men då har vi ju musiken som ändå då kan samla den typen av personer, och gör det också, och möjliggör samverkan i grupp där det vanligtvis inte går.

Överhuvudtaget handlar arbetssätten om att tänka fritt och kreativt och om att ibland vara lite lekfull. Folkbildningen har tydligt definierade verksamhetsformer att hålla sig till. Samtidigt ger intervjupersonerna många exempel på hur formerna varierar:

För vi har så många olika varianter. Vi har kulturevenemang. Vi har workshops. Vi har långa studiecirkel som sträcker sig över varenda vecka terminsvis. Stora och små evenemang, där du träffar tusentals människor och där du bara träffar tre i en liten grupp.

De kreativa inslagen har också andra värden. I en tid när tillvaron ofta handlar om yta och den bild som människor visar upp utåt uppstår ett existentiellt vakuum hos många, resonerar man i intervjuerna. Kultur och kreativitet kan här bidra till att stärka det mänskliga i den bildade människan, och även det mänskliga i samhället:

Jag har lite svårt att hålla isär de där begreppen, bildning, kultur, demokrati. Jag tycker att de går ... De finns med hela tiden, och resultatet av det är för mig ett fredsarbete.

FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR ATT BILDNING SKA BLI TILL

I intervjuerna beskrivs bildningsprocesserna som öppna och oförutsägbara. De förutsätter att de som deltar känner sig trygga med att inte i förväg veta exakt hur arbetet ska göras eller vad resultatet kommer att bli. Folkbildarna talar om ett hantverk i stunden som handlar om att fånga och förvalta de frågor, processer, tankar och reaktioner som kommer upp där och då.

Att deltagarna deltar frivilligt och aktivt, och att folkbildarna har utrymme att arbeta fritt och flexibelt, ses som avgörande förutsättningar.

Deltagarnas vilja att delta och dela med sig

En aldrig så god folkbildningspedagogik leder inte per automatik till bildning. Det var ett tydligt budskap i intervjuerna. Det fungerar till exempel inte med deltagare som inte vill. De som deltar måste vara intresserade, vilja bilda sig, och därmed vara beredda att också förändras. Och det kan vara en rejäl utmaning, att finna den lusten och intresset bland deltagare som åtminstone till att börja med kanske helst vill bli lämnade i fred och få läsa in sina ämnen utan andra förväntningar. Eller som tvivlar på sig själva, ”i föreställningen om sin egen okunnighet och oförmåga”.

I intervjuerna talar folkbildarna om öppenhet och nyfikenhet, och om mod. Att det kan vara krävande att bilda sig inom folkbildningen var ett tema som återkom:

Öppenhet, nyfikenhet inför andra perspektiv som jag själv saknar. Att man vågar ge sig in i ett samtal och inte är benäst i sitt eget perspektiv.

Bildning fungerar inte heller med passivitet:

... att man kan inte bara glida genom folkbildning på något vis, utan man måste ändå bidra på något sätt. Men man bidrar med sig själv och sin kunskap och det man kan, och med sitt reflekterande tänkande.

Folkbildningens bildning varken paketeras eller levereras, den är något som var och en aktivt måste söka. Bildning är mycket mer än att läsa in ett bestämt kursmaterial eller att ta sig igenom ett antal cirkelsammankomster eller lektioner, det handlar om att låta sig engageras i en process som bildar:

Det lättaste som finns är att gå på en kurs och jag vet att första lektionen är det här och det här. Sen nästa lektion är det det här. Här frågar jag: ”Vad behöver du lära dig? Känner du till det här? Känner du dig trygg med det här? Har du rätt ...? Räcker det här för att gå vidare till nästa steg?” Jag vet inte hur många gånger man får den frågan innan man kommer hit faktiskt.

Eftersom bildningsprocesserna är gemensamma, äger rum tillsammans med andra, förutsätter de också att alla är beredda att bidra till andras lärande:

Men egentligen, det enda kontraktet är väl att jag ska bidra med det jag kan till gruppen, och att vi ska hjälpas åt. Och att jag ska vara som någon sa, nyfiken, öppen inför det som kommer fram, att bidra på mitt sätt.

Utöver att själva bidra, behöver deltagarna också vara beredda att ge utrymme för andra, tillåta varandras lärande och inte bevaka varandra.

Deltagarnas beredskap att delta och bidra påverkas av att studieförbundens och folkhögskolornas deltagare söker sig dit av egen vilja:

Och därmed så har man en jättebra grund att bygga vidare på. Människor som kommer till oss vill utvecklas.

Ingen är tvingad att delta. Lärandet sker otvunget, drivet av den egna eller gruppens intressen och nyfikenhet.

Folkbildningens frihet och flexibilitet

Folkbildningens frihetsutrymme, den större spelplan för anpassning och deltagarstyrning som finns inom studieförbund och folkhögskolor jämfört med många andra lärandesituationer, beskrivs som avgörande i bildningsprocesserna. Till att börja med innebär flexibiliteten att det går snabbt att överhuvudtaget komma igång med folkbildning:

Kommer det en ny fråga som behöver diskuteras så tar det en kvart att dra ihop en studiecirkel. Det tar två år att förbereda en kurs på universitetet.

Startsträckan är kort. Men även arbetssätten förutsätter frihetsutrymme. Folkbildningens bildningsprocesser beskrivs i intervjuerna som hantverk i stunden. Det gäller att kunna fånga ögonblicken, möta deltagarna och deras engagemang där de befinner sig just då:

Och att vara öppen, ska jag säga också, vara öppen för det som händer, så att man inte stoppar någonting, bara för att det kommer från ett oväntat håll.

I intervjuerna betonar folkbildarna hur viktigt det är att ha frihet att låta deltagarna och situationen styra:

Hade vi inte haft den frihet som vi har på folkhögskolan, då hade vi inte heller kunnat möta våra deltagare på det sätt som vi kan göra i våra olika grupper. Så friheten är grundläggande för att vi ska kunna ha de förutsättningar vi behöver för goda bildningsprocesser.

Friheten, menar man, gör det möjligt att ta deltagarna mycket mer på allvar än inom andra utbildningsformer. Och i det sammanhanget kommer man tillbaka till frågan om respekt, att ha utrymme att möta var och en på dennes villkor.

I friheten och flexibiliteten ingår också tidsutrymmet. Bildning är ingen *quick fix*. Det tar tid för nya infallsvinklar och tankar att växa fram.

Det känns som att vi har lite mera tid.

Motsatsen, en mer uppstyrd och kontrollerad folkbildning, beskrivs som ett hot:

Det tycker jag är nästan ett lika stort hot som faktiska neddragningar, att vi blir byråkratiska. Om vi inte får jobba utifrån passion och ... Ja, men lite känsla, helt enkelt.

Det finns kurser inom folkbildningen, till exempel allmän kurs och yrkeskurser inom folkhögskolan, som ger formella behörigheter inom utbildningsväsendet eller formella meriter för arbetsmarknaden och där deltagarnas kunskaper och studieförmåga bedöms i studieomdömen eller intyg. Här menar flera att frihetsutrymmet är mer begränsat.

I intervjuerna diskuteras om även sådana kurser kan innebära bildning. Det kanske inte är lika självklart, inte om lärandet stannar vid mätbara kunskaper och kunskapsmål som ställts upp i förväg? Det kan i alla fall inte tas för givet på samma sätt som i andra verksamheter. I de här kurserna behöver man som lärare tänka till och tänja även på de formella gränserna. Hur kan bildningsprocessen bli levande i en kurs som syftar till formell behörighet till högskolan?

Samtidigt skulle det innebära ett svek mot deltagarna på de här kurserna om deras formella behörigheter och färdigheter från folkhögskolan inte skulle vara giltiga inom utbildningssystemet eller på arbetsmarknaden. De formella ramarna måste följas. Någon använder begreppet ”konfliktlinjer” för att beskriva balansgången mellan frihet och flexibilitet kontra formella kunskapskrav.

Pedagogernas arbete och inställning

Till bildningsarbetets förutsättningar hör också folkbildningens lärare och cirkelledare, och hur dessa förhåller sig till de friare pedagogiska ramarna. Folkbildningens pedagogik beskrivs som relationell och i relationerna ingår lärarna och cirkelledarna. Deras relationer till deltagarna beskrivs som annorlunda än i andra utbildnings- och bildningssammanhang:

Det är inte så att vi går in och är experter, utan det är vuxna människor vi har att göra med.

På samma sätt som deltagarna förväntas låta sig utmanas behöver också pedagogerna utmanas och samspela. Inte heller pedagogerna kan fly undan, även de behöver ha lust och vilja att involveras:

Ja, jag tycker att det är viktigt med att man är tydlig, nyfiken och en sökande själv, och inte är den formella ledaren.

De behöver också kunna släppa kontrollen:

Man kanske hamnar där, tänker man, och sen hamnar man inte alls där, utan det blir helt andra diskussioner. Man attackerar saker från olika håll, och det blir otroligt spännande. Men då gäller det också att man är bekväm med det.

Under intervjuerna beskrivs ibland det här förhållningssättet som att " fungera som katalysator" i det som sker, att vara den som får igång och skapar förutsättningar för grupprocesserna, snarare än den som leder och driver på.

Och kanske är det oundvikligt att man även kommer deltagarna närmare:

Vi får den här personliga relationen, att jag bryr mig om hur det går för dig, som individ, som människa.

4 Vilka värden skapar folkbildningens bildning?

Folkbildarna talar om bildning som ”en kvalitet”, någonting som i sig är värdefullt och värt att sträva efter:

I en mänsklighet så behöver vi bildning. Det är ett värde utanför maskinen, på något vis.

Men vari består då detta värde? I intervjuerna beskriver folkbildarna de värden som folkbildningens bildning bidrar till i samhället, och hur dessa samtidigt utgår från bildningens värden för varje enskild person:

- Bildning är en viktig byggsten i ett samhälle som strävar efter sammanhållning, gemenskap och inkludering, där individen känner förståelse, tolerans och empati.
- Bildning bidrar till ett samhälle som präglas av demokratiskt deltagande och engagemang, där individen ser sammanhang, känner delaktighet och stärker sin egenmakt.
- Bildning bidrar till välbefinnande och samhällskompetens och till en befolkning där individen har stark identitet och självkänsla.

Dessa delar hör förstås ihop. Det som bildningen gör med människorna gör den också med de samhällen som människorna formar.

SAMMANHÅLLNING, GEMENSKAP OCH INKLUDERING – TOLERANS, FÖRSTÅELSE OCH EMPATI

Inom folkbildningen möts människor med vitt skilda bakgrunder och förutsättningar. Studieförbunden finns i alla landets kommuner, folkhögskolorna i alla regioner. Inga grupper i befolkningen är exkluderade, nästan alla har tillgång folkbildning:

För att kunna fiska upp de där som annars inte hamnar i de bildande eller utbildande nischerna i samhället av olika skäl. Det har varit folkbildningens styrka. Att vi når så väldigt många människor.

Den bildning som folkbildningen erbjuder når många och har potential att inkludera de allra flesta:

Det som jag tycker är viktigt med folkbildningen är att vi är en garanti, eller borde i alla fall vara en garanti, för att det ska vara möjligt för vem som helst, för alla medborgare och även icke-medborgare, att få tillgång till bildning. Det är på det sättet vi skiljer oss, eller har skilt oss. Trösklarna är lägre.

Att folkbildningen har kapacitet att inkludera och sammanföra människor i hela landet i en gemensam bildningssträvan innebär samtidigt att den blir en samhällskraft som motverkar utanförskap och ensamhet:

Men att vi har ju också möjlighet att återskapa gemenskap, men vilket också är oerhört viktigt då för många utav våra målgrupper, äldre, unga med psykisk ohälsa, utrikes födda, alltså, det här med ofrivillig ensamhet är ju också ett stort växande samhällsproblem på väldigt många områden, där behöver vi göra stora insatser.

Men att folkbildningens bildning fungerar inkluderande beror inte bara på att den i fysisk mening är vitt spridd och tillgänglig och att den för samman människor från olika delar av samhället. Minst lika viktigt är det pedagogiska arbetssättet, att allas jämlika deltagande utgör själva grundstommen i de bildande processerna:

Du är med och skapar det. Du är delaktig. Du är mitt uppe i det på ett helt annat sätt än om du får det serverat och bara köper en inträdesbiljett.

Arbetssättet är i sig inkluderande. Det betyder att folkbildningens bildning fostrar till gemenskap och till inkluderande förhållningssätt hos var och en:

Samtal och möten tillsammans med andra minskar inte bara ensamheten utan ger en social färdighet att bli delaktig i större processer utanför sin egen.

Ett utmärkande drag för folkbildningen är att den innefattar olikheter och motsatser. Folkbildningen innebär gränsöverskridande möten, samtal mellan personer med olika bakgrunder. Det innebär mellanmänniskliga möten där olikheter kan avdramatiseras, förståelse för andra födas och rädslorna för det okända minskar. Likheter och olikheter synliggörs och i trygga rum kan likheterna bli viktigare än olikheterna.

Resultat blir att den inkludering som folkbildningen står för syftar till samhörighet och gemenskap och till att det blir mer självklart för människor att respektera varandra:

Ett väldigt viktigt resultat av att man har bildade människor är att man blir mer tolerant, att man lyssnar på varandra, att man kan sätta sig in i andra perspektiv.

”Igenkänning” beskrivs som ett viktigt ord i sammanhanget, att människor förstår varandra bättre och därför får lättare att identifiera sig med varandra.

Igenkänning och förståelse bidrar samtidigt till att polariseringen i samhället minskar och stabiliteten ökar. Folkbildningens bildning beskrivs som ett ”ligament i samhällskroppen”, något som ”bildar fundament” och bidrar till att hålla samman och stadga samhället:

Bildningen behövs för att hålla samman samhället. Att det här vi vet tillsammans, inte det vi sitter och nördar in oss i var och en för sig, den plattformen behöver bli större och starkare för att möta dagens hot. Det är någonting som polariserade samhällen absolut är mer i behov av.

Motsättningarna i samhället blir mindre om man förstår varandra mer. Sen finns det fortfarande motsättningar som inte är möjliga att överbrygga. Men, menar folkbildarna, ökad förståelse och gemenskap är alltid bra för ett samhälle och det bidrar folkbildningen med:

Vi är en motkraft mot den här polariseringen och segregationen. Det är absolut så.

DEMOKRATISKT DELTAGANDE OCH ENGAGEMANG – SAMMANHANG, DELAKTIGHET OCH EGENMAKT

Bildad blir man inom folkbildningen genom att bearbeta sin kunskap tillsammans med andra och lära av varandras perspektiv. I folkbildningens blandade deltagargrupper ger människor varandra en fylligare bild av samhället samtidigt som var och en kan få nya perspektiv på sig själv.

Med vidgade perspektiv är det möjligt att se sig själv i ett större sammanhang, och på så sätt också att se sin del i helheten:

Bildning är viktigt för samhället för att det gör att jag kan vara i samvaro med andra, det gör att jag lär mig att vara delaktig i olika funktioner i samhället. Genom bildning så får jag en plats att vara i, i samhället.

Folkbildning är en väg att känna delaktighet, eller medansvar. Flera talar i det sammanhanget om folkhögskolans yngre deltagare. Man möter många unga som kommer till folkhögskolan med ett betydande utanförskap i bagaget:

Om man kopplar det till att vi har många unga människor som kommer till vår folkhögskola, som inte känner sig delaktiga i samhället.

Och man berättar samtidigt om hur många av dessa unga efter en tid lämnar folkhögskolan med helt andra förutsättningar:

Jag tror det är många som når den typen av förmågor hos oss, att kunna hantera sig själv i ett samhälle.

Med delaktighet följer egenmakt. Som individ i en individualistisk tid kan det vara svårt att se sig själv som en del av samhället, och framför allt att se hur man kan påverka det samhället. Folkbildningens kollektiva bildningsprocesser

ger var och en redskap att vara medbestämmande i sitt liv och söka sina egna lösningar, att medverka:

Det pratar vi jättemycket om. Egenmakt. Bildning är en väg till egenmakt. Att kunna vara medbestämmande i sitt liv. Att vilja bidra. Det jag kan och det jag har kapacitet till i mitt närsamhälle och det som finns runt omkring mig.

I medbestämmandet, egenmakten, ligger också att ha ett eget driv. Bildning handlar inte om piska eller morot, som motiverar för stunden, utan om processer som bidrar till egen initiativförmåga och handlingskraft hos var och en:

Det är det jag lärde mig här i studiecirkeln, när vi blir bildade. Här får jag färdigheter att klara livet, att möta personliga motgångar, hur gör jag? Hur ska jag tackla livet? Det finns ingen utbildning i det. Jag kan inte sätta mig i högskolan och lära mig leva livet. Men det är det jag lär mig när jag blir bildad.

Egenmakt är inte bara värdefull för individerna. I folkbildningen finns en riktning, ett driv ut mot samhället. Bildning inom ramen för folkbildning beskrivs som handlingsorienterad, uppmuntrar till engagemang och ansvarstagande, eller i alla fall till en beredskap att gripa in och ta ansvar för det gemensamma:

Och sen tänker jag också när det kommer till samhällsutveckling, pratar vi om demokratiskt engagemang genom möten, evenemang, en social utveckling ... och jag tror det här är jätteviktig hållbarhet för framtiden.

Folkbildningens bildning framstår på så sätt som en självförstärkande process – från vidgade perspektiv, via samhällsgemenskap till egenmakt och initiativförmåga, som kanaliseras vidare till samhällsengagemang. Och till och med vidare till demokratiarbete:

Jag tycker också, när det gäller den demokratiska utmaningen, att bildning är nästan också en förutsättning för att demokrati ska fungera. Du behöver bildade medborgare för att demokrati ska fungera.

Bildning som manar till samhällsengagemang kan på så sätt till och med uppfattas som hotfullt:

Och då tänker jag också att det kopplar tillbaka till att varför är det farligt och provocerande. Jo, för att människor faktiskt är ... blir en del av samhällsutvecklingen genom att tänka tillsammans. Och det är klart att det kan bli farligt för vissa krafter som inte har lust med den demokratiska utvecklingen.

I fokusgrupperna återkommer samtalen till frågan om folkbildningens ställning i samhället, hur synen på folkbildningen har förändrats under senare år och varför folkbildningens bildningsarbete ifrågasätts. Det är ett ifrågasättande som är smärtsamt och kan vara destruktivt för studieförbundens och

folkhögskolornas arbete, men som indirekt innebär ett erkännande, menade man. Det visar ju att folkbildningens bildning är en samhällskraft att räkna med. Om den kommer att stödjas eller motarbetas avgörs av hur samhället i olika tider ser på betydelsen av bildade och aktiva samhällsmedborgare.

VÄLBEFINNANDE OCH SAMHÄLLSKOMPETENS – IDENTITET OCH SJÄLVKÄNSLA

Samhället och omvärlden förändras. Globalisering, polarisering, digitalisering och individualisering skapar en mer fragmenterad och komplex värld att leva i. Den kompetens som en människa och samhällsvarelse behöver handlar därför i allt större utsträckning om att kunna förhålla sig till det okända, vidga sina perspektiv och om att vara beredd att lära, lära om och förändras. I det ljuset accentueras folkbildningens betydelse:

Det finns en professionell stolthet i att få vara med och bära vidare en tradition som både hjälper människor till frigörelse och därmed också hjälper till att långsiktigt försörja den svenska demokratin med god medborgarkompetens.

När folkbildarna diskuterar skillnaderna mellan utbildning och folkbildningens bildning konstaterar de att i de tider som vi lever i nu är enbart formell utbildning inte tillräcklig, varken för människornas eller för samhällets behov. Bildningen bidrar till samhällskompetens, förmågor och förhållnings-sätt – och handlingskraft – som stärker människors kapacitet att hantera sin tillvaro och sin framtid.

Handlingskraften förutsätter samtidigt att dessa människor är trygga i sig själva, ser sina förmågor och har god självkänsla:

Jag måste först hitta mig själv. Jag måste värdesätta mig själv och hitta att jag själv har ett värde. Och många som kommer till oss är inte där, tyvärr.

För att ha modet att hantera sig själv i ett föränderligt samhälle, behöver en människa se sig själv som kapabel, ha en förtrogenhet och lita på sina egna förmågor och kunskaper:

De flesta som kommer hit är inte mentalt och emotionellt där. Det är det vi har konstaterat lite grann, att de inte är där. Att ta det här ansvaret och vara compassionate och medkännande och så där, men de blir det hos oss. Och det är faktiskt förmodligen så att de inte har blivit en annan person. De har blivit sig själv.

Självkänsla och identitet hör nära samman – för att kunna värdera mig själv måste jag först inse vem jag är. Folkbildningens bildningsprocesser beskrivs som jag-stärkande, i och med deltagarnas reflektioner kring sig själva och andra:

Bildning formar ens jag, alltså gränserna. Vem är jag, den blir till när jag stöter och blöter med andra, då får jag ett ... det är jag-stärkande. Ja, så bildning stärker jaget och definierar jaget, och även vi:et.

Det är en del av den förändring som deltagarna går igenom. Inte att de blir andra människor, utan att de tillsammans med andra kan få hjälp att finna sig själva och sin kapacitet.

Inte sällan innebär detta att skaka av sig känslan av att vara oduglig och värdelös. Eftersom studieförbund och folkhögskolor finns i hela landet och ofta är starkast i de områden där det formella utbildningsväsendet är som svagast fungerar man även som en infrastruktur för kunskap och bildning bland människor som andra utbildningsinstitutioner inte når eller förmår möta. Det här berättar framför allt folkhögskolans anställda om:

De flesta har misslyckats på gymnasiet. De har misslyckats på komvux. De har ingen arena där de räknas på. Och det är klart det måste finnas. Det finns ingen annan plats idag. Skulle det finnas det så skulle väl diskussionen vara befogad, men det finns faktiskt inte. Vi måste finnas.

Bildningen blir en del i var och ens växande och får på så sätt ringar på vatten långt ut i samhället, och genom hela livet:

Att få bli tagen i anspråk i ett samtal med likasinnade, jämbördiga, det har sitt värde också högt upp i åldrarna. Det vill jag absolut betona.

En folkbildare pratar om folkbildning som en slags friskvård:

Om jag svarar snabbt på det, så tänker jag att det allt det som vi gör när vi möts i samtalscirkel stärker den enskilde individen. Och det är bra för hela samhället. Det är en form av friskvård också, faktiskt.

Det går rentav att tala om samhällsekonomiska vinster:

Eller att det är att vara delaktig och känna gemenskap, trygghet för att du mår bra och blir glad av det. Det är hälsofrämjande, det sparar resurser i många andra ställen i samhället.

Det finns ett samhällsekonomiskt värde i en bildad befolkning som klarar sig själv och mår bra:

Att en person som mår bra är kapabel att hantera sig själv, utvecklas som människa både i sitt yrkesliv och privat, och så är det klart att det är en enorm samhällsvinst.

Att människor mår dåligt är väldigt dyrt, och det är min fasta övertygelse om att människor mår bättre om de känner sig kapabla att hantera samhället.

5 Bildning som rörelser

I rapportens inledande kapitel konstaterar vi att den empiriska forskningen om bildningen i folkbildningen varit begränsad. Inte ens inom folkbildningen har bildningsdiskussionen varit särskilt omfattande. Desto mer intressant är det att konstatera att det tycks råda en betydande överensstämmelse mellan hur bildningsbegreppet används i vetenskapliga och offentliga sammanhang och hur det uppfattas bland folkbildare inom studieförbund och folkhögskolor. Ett försök till sammanfattning av folkbildarnas synsätt kan vara:

Bildningen i folkbildningen är rörelser för att utforska och tolka världen tillsammans med andra. I möten söker, prövar och utvecklar individen sådana värderingar, kunskaper, känslor, färdigheter och förhållningssätt hon behöver för att vara människa och samhällsmedborgare med värdighet och ansvar för sig själv, för andra och för det gemensamma bästa.

I detta avslutande kapitel vill vi ta ytterligare ett steg och analysera hur bildningen i folkbildningen handlar om rörelser i jaget, vetandet, tillvaron och samhället i stort.

1. JAGET I RÖRELSE

Människor kommer till studieförbund och folkhögskolor utifrån olika bevekelsegrunder, intressen, bakgrunder och förutsättningar. Folkbildningen kan möta dem med jämförelsevis stora möjligheter till anpassning efter deras personliga behov och efterfrågan.

Rörelse i riktning mot självrespekt

I våra intervjuer beskrivs hur deltagarna tar reda på mer om sig själva och sina relationer till människor och företeelser i sin omvärld. Folkbildningens bildningsprocesser beskrivs som jag-stärkande. Primärt tycks det handla om att söka sitt människovärde vilket i sin tur ger en grundval för ett fortsatt liv i självrespekt. Ofta är det ingen enkel, linjär rörelse mot stigande bekräftelse och jämlikare relationer, utan en vindlande resa av både bakslag och framgångar.

Det finns inom folkbildningen grupper av deltagare som är märkta av sina tidigare erfarenheter av misslyckade studier och kanske sårbara sociala relationer. För dessa kan tiden inom folkbildningen innebära en vändpunkt på väg mot en självrespekt som visar sig i gränssättande, stärkt integritet och ansvarstagande.

Rörelse i riktning mot gemenskap

Kanske mer än annan bildningsverksamhet erbjuder folkbildningen ett socialt och kognitivt samspel med andra. Det sker inom ramen för en interaktion med andra deltagare och lärare eller ledare. I trygga rum kan deltagarna bygga relationer för att i samverkan med andra utveckla ett språk utifrån nya kunskaper, och en empatisk förståelse för andra.

Folkbildningens bildningsarbete inkluderar olikheter och motsatser – deltagare från olika grupper i befolkningen och med sinsemellan olika och ibland motstridiga värderingar. Bildningen blir en fråga om gränsoverskridande kulturmöten där olikheter kan avdramatiseras. Rädslor för det okända kan förbytas till en växande förståelse för andra. Det bildade perspektivet möjliggör igenkänning, förståelse och empati. Denna empati och solidaritet formerar i sin tur en social kompetens som kan bygga gemenskaper även utanför studiecirkeln eller kursen, och även utanför folkbildningens studiesociala miljö.

Rörelse i riktning mot delaktighet

Gemenskap ger en grund för delaktighet och medansvar. Gemenskapen blir något som är en del av en själv, som ger rätt att medverka i sammanhang som angår. På så sätt motarbetar folkbildningens bildningsprocesser utanförskap.

Folkhögskolor och studieförbund har av tradition riktat delar av sina verksamheter till de organisationer inom det civila samhället som idémässigt ligger dem närmast. Många av folkbildningens deltagare rekryteras här. Därigenom bekräftar och stärker bildningsarbetet delaktigheten mellan människor i näraliggande gemenskaper.

Men deltagarna i folkbildningen kommer även från sådana medborgargrupper som inte alls känner sig delaktiga i det svenska samhället. Genom folkbildningens bildningsarbete kan de inkluderas i ett socialt sammanhang som har ett värde i sig men som dessutom rustar dem för vidare bildningsresor tillsammans med andra.

II. VETANDET I RÖRELSE

Bildningsarbetet bärs vidare av en stark tilltro till människors kognitiva förmåga till lärande och förändring. En annan rörelse handlar därför om kognitiva processer där kunskaper och insikter förvärvas tillsammans med andra, inom och tvärs över nära nog oöverblickbara kunskapsfält, och samtidigt bearbetas och transformeras.

Rörelse i riktning mot visdom

För många deltagare innebär folkbildning en andra (eller tredje, ibland fjärde) chans efter tidigare utbildning som av olika skäl inte fallit väl ut. I folkhögskolekurser och studiecirklar kan människor tillgodogöra sig kunskaper som de inte tidigare fått, men i friare former som kanske bättre passar personen och situationen.

De kognitiva lärprocesserna inom folkbildningen inbegriper teoretiska kunskaper, men stannar inte där. Kunskaper utforskas tillsammans med andra, vilket ger förutsättningar för perspektivskiften och fördjupade insikter. Ur detta lärande kan en förståelse, tolerans och empati för andra utvecklas som gör deltagarna visare.

Rörelse i riktning mot kompetens

Den kognitiva bildningsrörelsen utmynnar även i skicklighet och kompetens, och med detta känslan av att vara kapabel.

Bildning bidrar till samhällskompetens, sådana förmågor och förhållningssätt som utvecklar människors kapacitet att hantera sin tillvaro. Att vara beredd att lära och lära om, kunna skifta perspektiv och förhålla sig till det okända är centralt. Bildning inbegriper en förtrogenhet och ett mod att lita till dessa förmågor och kunskaper.

Folkbildning kan också ge formella kompetenser. Omkring 16 till 17 procent av eleverna i den svenska skolan fullföljer inte sin skolgång. En del av dem som inte fullföljer sin vanliga skolgång söker sig senare till folkhögskolan för att skaffa sig behörighet för arbetsmarknaden eller högskolans olika teoretiska, konstnärliga och praktiska ämnesområden. Många av dem får så småningom också arbete eller behörighet att läsa vidare inom högskolan och yrkeshögskolan.

Rörelse i riktning mot sammanfogning

Deltagarnas ibland instrumentella strävan efter behörigheter går hand i hand med mer holistiska synsätt. Enligt folkbildarna finns en

spänning mellan ”instrumentella och holistiska bildningsideal”, men dock inget motsatsförhållande. Detta bekräftas även i andra undersökningar.²⁸ Det finns ingen motsättning mellan formell kompetens och bildning, eller mellan teoretiska ämneskunskaper och bildning, även om den formella kompetensen och teoretiska skolningen förutsätter en stringens i lärandet som vid första anblicken kan se ut att motsäga bildningsrörelsens svårförutsägbarhet.

Folkbildningens friare former för bildning gör det möjligt att foga samman fragmentariska kunskaper till en större, mer sammanhållen helhet. På så sätt lägger folkbildningen till en extra bildningsdimension till ämneskunskaper och formella kompetenser. En förståelse, en aning, en dörr som öppnas till ett vidare sammanhang, en struktur.

III. TILLVARON I RÖRELSE

Sociologen Hartmut Rosa har introducerat begreppet ”resonans” för att tala om livskvalitet, som människor upplever och som genast känns igen men inte helt kan kontrolleras eller tas för given. Det är när människor relaterar till världen med känslor av närhet, delaktighet och samklang som resonans uppstår. Han använder begreppet i en kritik av samhällsvetenskapen och moderniseringsteorierna och deras avtagande intresse och bristande förmåga att hantera den centrala frågan om livskvalitet.²⁹

Fokusgruppernas berättelser handlar i viss utsträckning också om hur människor i folkbildningens bildningsarbete kan få uppleva sådana känslor av resonans i sina liv. De får bearbeta de nya kunskaperna och förflytta sig mot större sammanhang, som handlar om tillvaron i stort, om livet självt och om hur livet bäst ska levas.

Rörelse både inåt och utåt

I bildningsarbetet utvecklas inte bara kunskaper och färdigheter till nytta för den enskilde och för samhället. Centralt och genomgående sker också en utveckling av och en avvägning mot en etik där alla människor har lika värde, lika rätt att påverka sin situation och lika rätt till stöd. I detta ligger också en helhetssyn på människan som även omfattar sammanhangen hon befinner

²⁸ Jfr Söderman, Johan (2021). *Folkbildning i särklass. Om folkbildningsmässig särart inom idrottsrörelsen*. Stockholm: Riksidrottsförbundet, FoU-rapport 2021:3, sid. 43.

²⁹ Rosa, Hartmut (2019). *Resonance: A sociology of our relationship to the world*. John Wiley & Sons.

sig i. Bildningen gäller inte bara mig utan oss och våra gemensamma möjligheter, oavsett vår bakgrund och var vi kommer ifrån.

Bildningsarbetet sker i många olika arbetsformer. Genom allvarsamma analyser, lekfulla experiment och med många andra metoder utvecklas kunskaper med omedelbar nytta för en själv. Men inte sällan för bildningen in perspektiv som handlar om empati och solidaritet med andras behov. Perspektiven vidgas utifrån en moral kring grundläggande värden som blir till attityder och handlingar, som även rymmer andras välbefinnande. Ett kombinerat inåt- och utåtvänt intresse. Egenintresse och allmänintresse knyts ihop.

Rörelse i riktning mot mening

Bildning står inte i direkt motsatsställning till nytta. Men bildningen begränsas inte heller av ett instrumentellt nyttotänkande.³⁰ Genom sina verksamheter och sina estetiska och etiska inramningar kan den bidra till att bearbeta också de stora livsfrågorna om mål och mening. Bortom den närmaste egennytten.

I folkbildarnas berättelser framträder ett spänningsförhållande mellan materiella värden och andra mer meningsskapande värden. De värdesätter och försvarar folkbildningens frihet – i en protest mot marknadens och samhällets ensidiga krav på styrning och lönsamhet.

Och visst tycks bildningsarbetet temporärt kunna erbjuda deltagarna en generös frizon undan gängse krav på nytta, produktivitet etcetera. Men en del av framgångarna kanske handlar om att samtidigt som deltagarna förbereds för yrkesarbete och vidare utbildning ger bildningsarbetets existentiella öppenhet dem näring i deras allmänna sökande efter livsmål och mening.

Rörelse i riktning mot det andliga

Som vi just konstaterat kan det vara svårt att tala om bildning utan att inkludera också frågor bortom det rationella förnuftet. Bildningsprocesserna skapar en rad förutsättningar för vad som kan kallas religiös eller sekulär andlig utveckling.³¹ Som visades tidigare rymmer även den senaste folkbildningsutredningens bildningsbegrepp en sådan existentiell aspekt, att ”förstå vad det är att vara människa”.

30 Jämför Hans Larssons konstaterande från 1906: ”Vår tid är hemsökt av nyttighetsmasken. Den mask som gnager på varje friskt blad som vill slå ut.” (Larsson, H. nyutgåva 1993) *Bildning och självstudier*. Stockholm: ABF Skriftserien.

31 Walach, Harald (2017). Secular spirituality – what it is. Why we need it. How to proceed. *Journal for the Study of Spirituality*, 7(1), 7–20. <https://doi.org/10.1080/20440243.2017.1290028>.

I fokusgruppens samtals finns dock bara något enstaka uttryck för att bildningen rör sig över gränsen till andliga dimensioner.³²

IV. SAMHÄLLET I RÖRELSE

Folkbildningsramen utlovar en unik samhällsrelevans för bildningsarbete. Studieförbund och folkhögskolor har en historia att berätta om det svenska samhällets framväxt och nuläge, ett mångfacetterat narrativ om det allmänna bästa som också deltagarna får vara med om att uppdatera. Det finns en ned-ärvd känsla för, och relation till, världen utanför. Mer bestämt finns en känsla för demokrati, som kanske utgör den allra viktigaste värdegrunden inom folkbildningens bildningsarbete.

Rörelse i riktning mot förening

Att folkrörelser och regioner är medlemsorganisationer och huvudmän för studieförbund och folkhögskolor ger goda förutsättningar för att samhälls-liga perspektiv och olika perspektiv på klass, genus, makt och rättvisa ska syresätta, berika och utmana bildningsmiljöerna. Det ger bildningen i folkbildningen en större ram än de mellanmänniska relationer som upprättas inom en enskild studiecirkel eller kurs. Folkrörelsernas, intresseorganisationernas, nätverkens och de offentliga myndigheternas rum bäddar in bildningsverksamheterna i olika idémässiga, etiska och estetiska traditioner.

Den enskilda deltagaren kan inspireras att förena sig med andra kring ett gemensamt intresse eller behov, att organisera sig.

Rörelse i riktning mot samhällskänsla

Få folk i världen skattar den personliga friheten högre än svenskarna.³³ En långt driven individualisering i kombination med sekularisering utgör den jordmån där folkbildningen verkar.

Folkbildningens socialpedagogiska processer balanserar bildningsresor- nas i grunden individuella natur. Även när bildningen tar sin utgångspunkt i den enskildes behov och perspektiv stimuleras deltagarna också att tillsammans med andra orientera sig i omgivningen och det omgivande samhället.

³² Självkritiskt måste också frågan ställas om det var så att fokusgruppmetoden eller tillämpningen av den inte öppnade för associationer till bildningens andliga aspekter.

³³ <https://www.iffs.se/world-values-survey/>.

Uttryckt på ett annat sätt innebär bildningen inte bara ett personligt, frigörande drag utan också en anpassning, en socialisering och disciplinering till attityder, värderingar och beteenden i olika sociala sammanhang och samhällen.³⁴

Rörelse i riktning mot samhällsengagemang

Folkbildarna berättade om hur de runtom i landet erbjuder arenor för människor att tillsammans med andra och via flera sinnen stimuleras att växa som människor och medborgare; utforska sig själva, utveckla sina insikter och utforma sitt engagemang för andra. Det sker i miljöer som institutionellt förbinder deltagarna med en gemensam demokratisk historia. Det skapar goda möjligheter för dem att också vara med och utstaka vår demokratiska framtid.³⁵

Mer precist ger folkbildningens bildningsprocesser möjligheter för deltagarna att smaka på eller förstärka ett demokratiskt medborgarskap i riktning mot ett aktivt samhällsengagemang. Om de skulle vilja delta i den stora demokratin är de förberedda.

34 Berg, Anne & Edquist, Samuel (2017). *The capitalist state and the construction of civil society: Public funding and the regulation of popular education in Sweden, 1870–1991*. Springer.

35 Turunen, Annika (2015). Att snickra medborgarskap? *Nordisk kulturpolitisk tidskrift*, 18(2), 219–232.

Epilog

Selma Lagerlöf gestaltade en humanistisk framtidstro där bildning sätter både människan och världen i rörelse. I ett konfliktfyllt skede vid tiden kring det förra sekelskiftet stod hennes frihetsideal i opposition mot den ordning som rådde i klassamhället. Hon kämpade för kvinnlig rösträtt och var aktiv i flera kvinnliga nätverk som arbetade för att kvinnors plats i offentligheten skulle stärkas. Hon var ledamot av kommunfullmäktige, kommunalnämnden, fattigvårdsnämnden och vägföreningen i Östra Ämtervik. Hon var medgrundare till både Folkpartiet och en svensk förening inom Nationernas Förbund. Hennes engagemang hade etisk förankring. I sitt författarskap överskred hon gränserna mellan verklighet och saga liksom mellan fantasi och fakta på ett sätt som utmanade och förtrollade läsaren. Bildningen bestod av faktaförmedling och kunskapsinhämtning. Men den involverade även känslor, nyfikenhet och själens utveckling.³⁶

Hundra år senare pågår också en kraftmätning mellan olika normsystem. Bildningsidealen och den humanistiska ramberättelsen om folkbildningens bidrag till individers och samhällets utveckling är ifrågasatta. I dess ställe utbreder sig auktoritär populism, teknokrati och kommersiell dominans. En polariserande misstro hotar att fräta sönder själva respekten för eftertänksamheten och den breda, gemensamma bearbetningen av motstående idéer, som utmärkt demokratins framgångssekkel.³⁷

Folkbildningen har ett särskilt ansvar och en särskild erfarenhet av att fördjupa demokratins normer och anda, som de demokratiska strukturerna lever och är beroende av. Genom reflekterande samtal uppövar deltagarna vad Byung-Chul Han kallar ”den långa, långsamma, dröjande blicken” och förmågan att lyssna på varandra. Visdomens plats intas annars av problemlösningstekniker och de stora, rika, dialektiska och meningsskapande narrativen

36 En vidare inblick i forskningen kring Selma Lagerlöfs liv och författarskap ges via Selma Lagerlöfsällskapets hemsida: www.selmalagerlof.org

37 Gustavsson, Sverker (2024). *Demokratins självförsvär. Nio essäer om den politiska reformismens möjligheter*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.

ersätts av olika konsumentgruppers berättelser för att sälja produkter och idéer.³⁸

Av våra samtal att döma bidrar bildningen i folkhögskolor och studieförbund framförallt till att människor inte bara utforskar sig själva och varandra, utan också relaterar sig till tillvaron, samhället och det samlade vetandet. I vilken utsträckning som folkbildningens bildning även sträcker sig till omsorg och engagemang i jorden, naturen och människors andliga strävanden är dock inte lika uppenbart.³⁹

I bildningsarbetet får deltagarna höra de ramberättelser som burit och alltjämt bär upp det svenska samhället. Det sker i en tid när många visserligen talar om narrativ men där vi översköljs av berättelser som reducerar fantasieggande, fascinerande och förunderliga komplexiteter till endimensionell, förenklad och ibland rent falsk information.

Med Stina Oscarsons formulering:

Ty folkbildning handlar inte primärt om att erbjuda en plattform där frustrerade ungdomar ges möjlighet att kanalisera sin identitetsskapande aktivism, utan om fostran till medborgare i en demokrati.

Det handlar om att genom att verka i strukturerade former lära sig ett ansvarstagande bortom det egna jaget.

Om respekt för långsamheten och en förmåga att se kompromissens skönhet.

Om erövrandet av insikten att det är principer, regler och intellektuell hederlighet som primärt bär upp demokratin. Inte klickbar åsiktsaktivism eller civil olydnad.⁴⁰

Sedan Selma Lagerlöfs dagar har folkbildningen med samma bildningssyn som hon berett marken för och förankrat demokratins normer hos medborgarna. I dag måste folkbildningen rustas upp och vidareutvecklas som en del av demokratins självförsvar.⁴¹

38 Han, Byung.Chul (2024). *The Crisis of Narration*. Cambridge: Polity. Han är en sydkoreansk filosof och kulturteoretiker, verksam i Tyskland.

39 Jämför även fotnot 32.

40 Oscarson, Stina (2024). Tyvärr – kunskap är inte längre vägen till makt. *Svenska Dagbladet* 2024-06-30, <https://www.svd.se/a/OorA81/tyvarr-kunskap-ar-inte-langre-vagen-till-makt>. Stina Oscarsson var dramatiker, författare och samhällsdebattör.

41 Om folkbildningen som en underskattad del av demokratins framtid i Sverige, se Johansson, Jörgen (2025). "Demokrati som livsform: Har civilsamhället ingen betydelse för demokratin?", i Mikael Granberg och Nazem Tahvilzadeh (red.). *Demokratiska kommuner – moderna tider: festskrift till Stig Montin*. Stockholm: Södertörns högskola, sid. 101–118.

Rapporten *Bildning som rörelser – Samtal om bildningen i folkbildningen* återger erfarenheterna hos människor som är verksamma inom studieförbund och folkhögskolor. Här beskriver de hur de ser på bildning inom folkbildningen, hur bildning blir till och vilka värden som folkbildningens bildningsarbete bidrar med till individ och samhälle.

ERIK AMNÅ är professor emeritus i statskunskap vid Örebro universitet och återkommande utredare åt regering och myndigheter.

EVA ÅSTRÖM är utvärderingsansvarig på Folkbildningsrådet och har även medverkat i ett antal utredningar på Utbildningsdepartementet inriktade mot folkbildning, vuxenutbildning och högskola.